

USTROJSTVO I POSLOVANJE DALMATINSKOG ZEMLJIŠNO-VERESIJSKOG ZAVODA (1898—1924)

Ivo Perić

O Zemljišno-veresijskom zavodu Kraljevine Dalmacije, koji je bio hipotekarna banka sa sjedištem u Zadru do kraja prvog svjetskog rata, a potom u Splitu, nije se dosad pisalo ni zasebno, ni bitnije uzgredno. Taj, kao i drugi novčani zavodi koji su djelovali na našem prostoru u prošlosti, a o kojima se još nije pisalo, treba da postanu predmetom historiografskog istraživanja i historiografske obrade, jer su i oni, sa stajališta potrebe što potpunijeg uvida u prošlost, nezaobilazna historiografska tema.

U ovom radu prikazat će se kako je došlo do osnivanja tog dalmatinskog zemljišno-veresijskog zavoda, kako je on bio organiziran, kako je djelovao i kako je nestao, dakle — njegova sveukupna povijest, iskazana u kraćem opsegu, koji, i kao takav, može zadovoljiti svrhu ovog historioografskog kazivanja.

Nalazeći se u okviru Austrijske carevine, Dalmacija se u tom velikom državnom sklopu u odnosu na duh uprave, dirigitiran iz Beča, osjećala potlačenom; teško je podnosila razne oblike stege, među kojima se najkonkretnije ispoljavala nametnuta tuđinština. A što se tiče potreba njena privrednog razvoja i time stvaranja boljih uvjeta života, Dalmacija se u tom heterogenom državnom sklopu osjećala osamljenom, ni od koga potpomognuta, prepuštena samoj sebi. Zbog svega toga su nacionalno osvješteniji dalmatinski Hrvati i Srbi, već 1848, a pogotovo nakon uspostavljanja ustavnosti u Austrijskoj monarhiji (od 1860/61. i dalje), nastojali da njihov jezik postane uredovnim jezikom u svim javnim službama ove pokrajine i da ova pokrajina bude ujedinjena s banskom Hrvatskom. Postići da narod bude što manje zarobljen okovima tuđega jezika i da teritorijalno bude što ujedinjeniji, cjelokupniji — bio je cilj, do kojeg je trebalo stići zbog jačanja vlastite narodne snage. Ta snaga u onim okolnostima, pod tuđinskom vlašću, bila je neophodna zbog uspješnijeg otpora i zbog bržeg hoda prema potpunom oslobođenju, koje je bilo stalno tinjajući, ponekad i neskriveni krajnji ideal političkih stremljenja. Narodni pokret u Dalmaciji, orijentiran u tom smjeru, inicirala je i osmišljavala dalmatinska Narodna stranka. Da bi se onemogućile ili bar usporile nacionalne težnje slavenskih naroda u habsburškoj monarhiji, austrijski Nijemci i Mađari su se 1867, kao dva tada najjača naroda u toj monarhiji, zbližili i nagodili, međusobno su podijelili vlasti. Dalmacija je pripala austrijskom (cislajtanijskom) dijelu Monarhije,

a banska Hrvatska ugarskom (translajtanijskom) dijelu Monarhije. Ujedinjenje Dalmacije i banske Hrvatske postalo je otada — u dualističkoj stvarnosti — nemoguće. Ta nemogućnost bila je i za Dalmaciju i za bansku Hrvatsku (više za Dalmaciju) i politički i ekonomski udarac.

Dalmatinska Narodna stranka, vodeći političku borbu s Autonomoškom (talijanaškom) strankom, nastojala je, gdje je god to bilo moguće, suziti njen utjecaj. A taj utjecaj autonomaša (talijanaša) nije bilo lako obuzdati i smanjiti, jer oni nisu bili jaki samo politički (političku snagu davao im je austrijski režim preko svoje brojne i svemoćne birokracije). Imali su oni paralelno i ekonomsku moć (kao trgovci i posjednici kuća u gradovima, a time i kao imaoči novca). Narodnjaci su, da bi postigli veću djelotvornost, morali stvarati svoje i političke i ekonomske oslonce. Splitski su narodnjaci npr. 1868. osnovali svoje »Društvo za štednju i rad«, koje je krajem 1870. preraslo u Prvu pučku dalmatinsku banku. Ta je banka, započevši svojim poslovanjem od 1. veljače 1871, »uspjela da jeftinim kreditom postepeno oslobađa male trgovce, obrtnike i seljake ovisnosti o talijanskom kapitalu«¹ i to uglavnom na području Splitskog kotara.

Inače, dotad je u Dalmaciji bilo malo novčanih zavoda. Od zalagaonica (zvanih: Monte di pietà) najpoznatije su bile ona u Dubrovniku, osnovana 1835. i u Zadru, osnovana 1840. U tim su gradovima djelovale i štedionice (zvane: Cassa di risparmio) i to u Dubrovniku od 1837. i u Zadru od 1841. godine². I zalagaonice i štedionice davale su kredite, ali uz visoke kamate. Splitska je zalagaonica, dajući kredite na temelju zaloga zlatnih i drugih dragocjenih predmeta, obračunavala toliko visoku kamatu »da se čovjeku kosa ježila od bezdušne čeljadi, koja upropašćavaše onoga, kojemu bi trebalo novaca«³. Prekomjerne kamate obračunavale su se i u Zadru i to ne samo u tamošnjoj zalagaonici i štedionici, već i još više pri posudbi novca od tamošnjih trgovaca i kućeposjednika. To je lihvarstvo izazivalo i javne kritičke osude. Među prvim javnim kritičarima lihvarstva bio je i Simo Matavulj, koji je, kao učitelj u Islamu Grčkom u Ravnim Kotarima, objavio 1874. u 33. broju zadarskog »Narodnog lista« svoj napis pod naslovom »Kamadžiluk u Zadru prevršio je svaku mjeru«. On je naveo da zajam od 40 fiorina naraste kao dug u 5 godina na 240 fiorina. Kamatnici se enormno bogate, a dužnici, kojih je u narodu sve više, siromaše i propadaju. Da bi se oslobodio »bijedni narod« tih kamatničkih »nemilih pandža«, Matavulj je naglašavao da treba učiniti sve što je moguće. Hvalio je i podržavao ideju »Poljodjelskog lista dalmatinskog« (»Bullettino agrario della Dalmazia«) da se u Zadru osnuje poljoprivredna banka za zadarsko područje⁴.

Novčani zajmovi bili su često neophodni i sa stajališta raznih životnih potreba ljudi, kako u selima tako i u gradovima, i sa stajališta potreba ulaganja u razvoj raznih privrednih djelatnosti. Stanovništvo Dalmacije plaćalo je tri vrsti poreza: općinski, pokrajinski i državni. Država je zahvaćala najveći dio svojom poreskom politikom, a uzvrćala je Dalmaciji mnogo

¹ J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, Povijest hrvatskog naroda 1860—1914, Zagreb, 1968, 105.

² D. Foretić, Društvene prilike u Dalmaciji od polovice 19. st. do prvog svjetskog rata, Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, Zagreb, 1969, 64.

³ Proslava četrdesetogodišnjice Prve pučke dalmatinske banke u Splitu, Split, 1911 (cit. prema ispisu D. Foretića, v. bilj. 2, str. 73).

⁴ Cit. prema pretisku tog Matavuljevog članka u spomenici: Učiteljska škola Zadar 1866—1956, Zadar, 1956, 192.

mного manje od onoga što je trebala i mogla. Narodnjački zastupnici u Dalmatinskom saboru (u kojem od 1870. čine zastupničku većinu) i u Carrevinskom vijeću iznosili su brojne zahtjeve da država više pomogne Dalmaciji. Navodili su pritom da će i Dalmacija još više moći davati državi kad postane ekonomski jača, razvijenija. U povodu tih zahtjeva, bili su upućivani ponekad iz Beča u Dalmaciju i pojedini privredni stručnjaci, koji su, nakon uvida u ovdašnje stanje i potrebe, obično saopćavali svojim pretpostavljenima da je stanje pretežno zabrinjavajuće, da su potrebe velike i da postoje mogućnosti privrednog razvoja. Boravio je tako 1875. u Dalmaciji Leopold Stockhammer, kao izaslanik bečkog Ministarstva trgovine. On je u svom izvještaju iznio da su u Dalmaciji evidentni »pomanjkanje kapitala« i »pomanjkanje kreditnih ustanova«⁵.

Dalmatinsko je pomorstvo bilo znatan izvor novčanog kapitala, ali je i ono zapadalo nekad u manje, a nekad u veće poslovne neprilike. Posljednje velike nade, ispoljene u sedmom desetljeću 19. stoljeća, kad se u Dalmaciji još čvrsto vjerovalo u jedrenjake duge plovidbe, pokazale su svoju prolaznost. Dva najveća dalmatinska dionička pomorska društva: Pelješko pomorsko društvo u Orebiću, osnovano 1865. i Dubrovačko pomorsko društvo, osnovano 1869, počela su već u drugoj polovici osmog desetljeća poslovati sa sve manjom dobiti, da bi potom, u devetom desetljeću 19. stoljeća, bila i likvidirana⁶. Nisu se ostvarile ni nade da će, nakon otvaranja Sueskog kanala (1869), oživjeti dalmatinske luke. Dalmatinska željeznica, koja je imala povezati Split i Šibenik s unutrašnjošću Monarhije preko Bosne ili Like bila je sagrađena u prvoj fazi tek do Siverića (1877), a u drugoj fazi samo do Knina (1888) i tako je ostalo sve do kraja prvog svjetskog rata. Izvoz razne robe iz Bosne i uvoz raznih roba u Bosnu (nakon što su Bosna i Hercegovina bile okupirane 1878) odvijao se uglavnom prometnim smjerovima, koji su povezivali Bosnu s trgovinskim centrima u Mađarskoj i Austriji. Tako je bila dokrajčena višestoljetna karavanska trgovina na relacijama Bosna—Šibenik, Bosna—Split i Hercegovina—Dubrovnik.

S propadanjem jedrenjaka, propadala su i dalmatinska brodogradilišta. Veliki broj pomoraca i brodograđevnih radnika ostajao je bez posla. Ovi su morali tražiti posao i u dalekim preoceanskim zemljama (pretežno u Južnoj Americi — Argentini, Peruu, Čileu). Tako su iz dalmatinskog primorja potekla prva kretanja masovnijeg iseljavanja.

Parobrodi, koji su istisnuli jedrenjake iz duge i velike obalne plovidbe, a sve više ih istiskivali i iz male obalne plovidbe, bili su zbog svoje skupoće teško pristupačni dalmatinskim pomorskim privrednicima. Ovi su, da bi se ipak mogli preorijentirati na parobrodarstvo, tražili kredite i nalazili ih u Trstu, a donekle i u Rijeci. Austrija je uzdizala Trst kao glavnu luku Cislajtanije, a Mađarska je uzdizala Rijeku kao glavnu luku Translajtanije. U tim su se lučkim gradovima nalazile i razne agencije, osiguravajuća društva, banke i trgovačke tvrtke. Dok je Trst postajao stjecište kapitala, kojeg su vlasnici bili pretežno austrijski Nijemci i Talijani kao austrijski građani, Rijeka je postajala stjecište kapitala, kojeg su vlasnici bili ponajviše Mađari.

⁵ I. Karaman, Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću, Zagreb, 1972, 280.

⁶ J. Perić, Pelješko pomorsko društvo u Orebićima za vrijeme narodne borbe u Dalmaciji (njegov osnutak, uspon i propast), Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku br. 6—7/1959, 402, I. Perić, Dubrovačko pomorstvo u 19. i 20. stoljeću, Zagreb, 1984, 108.

Od poljoprivrednih proizvoda za tržište, koji su Dalmaciji donosili znatne novčane prihode, bili su najznačajniji buhač i vino. Dalmatinski je buhač, zbog iznimno povoljnih uvjeta uzgoja, bio veoma kvalitetan i cijenjen na tržištu. Njegova cijela godišnja proizvodnja (»oko 150 vagona«) mogla se brzo i dobro prodati, »dok se na tržištu nije pojavio japanski buhač«⁷. Vino, proizvedeno u Dalmaciji, za dugo se vremena prodavalo najviše unutar same pokrajine, jer vinogradarstvo nije bilo posvuda razvijeno u ovoj pokrajini. Loza se ponajviše uzgajala na otocima, u primorju i u nekim plodnijim krajevima unutrašnjosti. U zagorskim dijelovima Dalmacije, pretežno su se uzgajale žitarice i stoka. U šestom i sedmom desetljeću 19. stoljeća, luga je podosta nanio štete vinogradarima u venecijansko-lombardijskoj oblasti pa se nametnula potreba da se tamo prodaje u većim količinama i vino iz Dalmacije. Dobra prodaja dalmatinskog vina u venecijansko-lombardijskoj oblasti, i to po višestruko većoj cijeni od one po kojoj se to vino moglo prodati u Dalmaciji, donosila je osjetnu korist i proizvođačima i trgovcima i prijevoznicima. Otada se, i zbog toga, vinova loza počela sve više uzgajati i u zagorskim dijelovima Dalmacije. Kad su se vinogradari venecijansko-lombardijske oblasti uspješno oduprli lugu (oidiju) i kad je, uslijed toga, već početkom osnog desetljeća 19. stoljeća prestajala tamošnja potreba za kupnjom dalmatinskog vina, ovo je vino našlo svoje novo tržište u Francuskoj, gdje je filoksera uništavala vinograde i naglo smanjivala proizvodnju vina.⁸ Poljoprivredno stanovništvo Dalmacije, i uz sva ta privremena povećanja potražnje nekih njegovih proizvoda namijenjenih pretežno tržištu, živjelo je slabo. Obitelji su bile brojne, a obradive zemlje nedovoljno. Uz to mnogi poljoprivrednici i nisu imali svoje zemlje (nalazili su se u kolonatskom ili pak kmetskom podložništvu). Obradiva je zemlja bila pretežno lošije kvalitete, a i sušna razdoblja u Dalmaciji obično su onemogućavala da cjelovito uspije sve ono što su inače brižno njegovale marljive i žuljevite ruke. Godine 1880, Dalmacija ima 476 101 stanovnika⁹. Od tog broja 82,71% živjelo je od rada u poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu¹⁰. Očito previsok postotak prema onomu što je dalmatinska poljoprivreda realno, i uz najmarljiviji rad, mogla dati tom stanovništvu.

Manji dio ostalog stanovništva Dalmacije, prema tim podacima iz 1880, živjelo je od rada u drugim granama djelatnosti, i to: u zanatstvu, industriji i rudarstvu — 4,81%, u trgovini, prometu i bankarstvu — 3,77%, zatim od rada u slobodnim zanimanjima, te u činovničkim i vojnim službama — 8,71%¹¹.

Taktiziranje dalmatinske Narodne stranke prema državnim organima vlasti u Beču nije donosilo očekivane veće rezultate u interesu Dalmacije. Za svoju oportunističku politiku koju je vodila, dalmatinska Narodna stranka je dobivala tek »mrvice« (dozvolu za daljnje ponarođenje poneke škole,

⁷ D. Foretić, O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici 19. st. do prvog svjetskog rata, Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, Zagreb, 1969, 18.

⁸ V. Stipetić, Kretanje i tendencije u razvitku poljoprivredne proizvodnje na području NR Hrvatske, Zagreb, 1959, 70.

⁹ L. Maschek, Reportorio geografico-statistico dei luoghi abitati nel Regno di Dalmazia sulla base di dati ufficiali elaborato, Zara, 1888, str. X.

¹⁰ D. Foretić, n. d. (7), 14.

¹¹ Isto, 14.

pomoć za isušenje poneke močvare i sl). Takva je politika izazivala sve jače nezadovoljstvo u narodu, a Narodna stranka je pred narodom imala, i morala imati, veliku odgovornost, jer je ona, već time što je držala većinu zastupničkih mandata u pokrajinskom parlamentu (Dalmatinskom saboru) i u državnom parlamentu (Carevinskom vijeću), bila glavni politički reprezentant Dalmacije. Poučena gorkim iskustvima da se od austrijskog (tuđinskog) režima ne može očekivati znatnije potporno financijsko sudjelovanje u zadovoljavanju mnogobrojnih potreba Dalmacije, dalmatinska je Narodna stranka sve više poticala oslanjanje na vlastite snage. Tako su npr. njeni zastupnici u Dalmatinskom saboru nametnuli 1880. g. odluku o okupljanju domaćeg kapitala za izgradnju novih pokrajinskih bolnica u Zadru, Šibeniku i u Dubrovniku. U redovima tih saborskih zastupnika nastala je zamisao i o osnivanju jednog pokrajinskog hipotekarnog zavoda.

O potrebi i mogućnostima ustanovljivanja hipotekarnog zavoda u Dalmaciji govorio je narodnjački zastupnik Gajo Bulat na 4. sjednici Dalmatinskog sabora, 1. rujna 1881. On je najprije podsjetio da je potvrđen zakon o ustanovljenju zemljišnika u Dalmaciji¹², koji bi trebalo iskoristiti i »u interesu zemljišne veresije«. Naveo je da su kamate na zajmove koje daju privatni zajmodavci, lihvari, previsoke i da su one za dužnike postale nepodnosiv teret. Smatra da bi pokrajinski hipotekarni zavod oborio lihvarске kamate, pomogao zemljoradnicima i unaprijedio poljodjelstvo te da ga zbog toga treba osnovati. Kad bi se u tom zavodu mogli podići zajmovi i do 200 fiorina s niskom kamatom, ta bi mogućnost oslobodila »težačku ruku od gube lihvarstva«. Svjestan je da osnivanje vjeresijskog zavoda »iziskuje mnogo priprava. Ali, bez obzira na to, nužno je napokon »baviti se ob ovom pitanju«. Prvi korak, koji treba poduzeti, »jest spraviti pravila«. No, pritom — istakao je Bulat — »nije velikih poteškoća«, jer postoje pravila takvih zavoda u drugim pokrajinama, koja bi se mogla iskoristiti za uzor. Pravila hipotekarnog zavoda u Istri, razmatrana u Istarskom saboru 1. svibnja 1875. i 27. ožujka 1876, prihvaćena su carskom potvrdom od 15. svibnja 1877. Ta su pravila »zasnovana na načelu da pokrajina uzima na se zavod, a da tim bolje štiti stranke i olakoti unos obilnih glavnica«. Založnice bi — kazivao je Bulat — povisile vrijednost zemljišta i kuća. A ne bi bilo teško naći banke, koje bi otkupile založnice i do tri četvrtine vrijednosti založenih nekretnina. Obveze zajmoprimaoca, uz redovito vraćanje duga, bile bi još: plaćanje kamata 5% plus trideset stotinki (30/100) za upravne poslove i rezervu. Ako se zdušno priđe poslu utemeljenja hipotekarnog zavoda u Dalmaciji, ovaj

¹² Taj zakon bio je donesen 10. veljače 1881, ali i ranije su za austrijske uprave ulagani napori da se sastavi katastarski operat Pokrajine Dalmacije. Prvi detaljan zemljišni premjer u ovoj pokrajini vršen je u 3. i 4. desetljeću 19. st. (1823—1830, 1834—1837). Nakon svršetka tog premjera, Dalmacija je imala 744 katastarske općine. Kad je od 1850. g. počela primjena novog plaćanja poreza u Dalmaciji (dotad se plaćala »desetina«, a otada »zemjarina«), posjedovanje zemljišta po njegovoj vrsti i površini postalo je kriterij za odmjeravanje iznosa poreske obveze. O odmjeravanju zemljarine bio je 24. svibnja 1869. donesen i poseban zakon. Pri naplati zemljarine, pokazalo se da je vlasništvo mnogih zemljišnih čestica upisano neodređeno, netočno. Zbog toga je 10. veljače 1881. bio donesen Zakon o osnivanju zemljišnika (gruntovnice), po kojem je trebalo revidirati sve knjižbe zemljišnog vlasništva i točno odrediti, prema najnovijem stanju, što je čije i o kakvom se zemljištu radi. Takve daljnje revizije — na temelju tog zakona — morale su se obaviti svake 15. godine. — K. Ivon, Osvrt na razvitak katastra u Dalmaciji, Dalmacija, Spomen-knjiga izdana o kongresu jugoslavenskih inženjera i arhitekata god. 1923, Split, 1923, 168—171.

bi zavod — prema Bulatovu predviđanju — mogao započeti radom već 1. srpnja 1883. Predložio je da Sabor dalmatinski prihvati pravila Istarskog hipotekarnog zavoda, kao pravila koja se mogu primijeniti i u ustrojstvu takvog zavoda u Dalmaciji te da naredi svom izvršnom organu — Zemaljskom odboru — da, nakon što dobije potvrdu tih pravila, izda napatuk za procjenu nekretnina¹³.

Bulatov je prijedlog bio razmotren na 7. saborskoj sjednici, 7. rujna 1881. Tada je Sabor zaključio da taj prijedlog zavređuje najozbiljniju pažnju i da se, stoga, zadužuje Zemaljski odbor da »potrebite podatke nabavi i temeljito predmet prouči«, te »da u budućem zasjedanju izvijesti i po mogućnosti konkretan prijedlog podnese«¹⁴.

Pokrajinski je hipotekarni zavod u Dalmaciji trebao da bude nadstranačka ustanova, u interesu svih za njegovo djelovanje zainteresiranih stanovnika ove pokrajine, no, u okolnostima stranačko-političke podvojenosti u tadašnjoj Dalmaciji, dešavalo se da su i neki novčani zavodi imali stranačko-političko obilježje. To je osobito bilo vidljivo u Splitu, gdje su međusobni politički odnosi između narodnjaka i autonomaša bili veoma zategnuti. Splitski su narodnjaci (na čelu s Gajom Bulatom) uspjeli 1882. istrgnuti tamošnju općinu iz autonomaških ruku i razbiti veoma snažni utjecaj autonomaškog vođe Ante Bajamontija, dugogodišnjeg splitskog općinskog načelnika. Narodnjaci su u Splitu imali jaku potporu u svojim ustanovama, među kojima je bila i Prva pučka dalmatinska banka. Politički poraženi, splitski su autonomaši, okupljajući se i dalje oko Ante Bajamontija, stvarali svoja nova uporišta. Jedno od ovih uporišta trebalo im je, i u ekonomskom i u političkom pogledu, biti Banca Popolare Spalatina, koju su osnovali 1883.) tu su banku 1884. preimenovali u Banca Commerciale Spalatina)¹⁵.

Nastavak daljnjeg razmatranja o osnutku hipotekarnog zavoda u Dalmaciji uslijedio je u Dalmatinskom saboru tek 16. prosinca 1886. Kroz proteklih pet godina od prvog razmatranja ideje o osnutku tog zavoda (1881), Sabor i njegov Zemaljski odbor bili su, uz ostalo, mnogo zauzeti pitanjima uvođenja zemaljskih (pokrajinskih) zajmova za gradnju triju pokrajinskih bolnica i gradnjom tih bolnica. U obnovljenoj saborskoj raspravi o osnutku pokrajinskog hipotekarnog zavoda, 16. prosinca 1886, bio je iznesen i prigovor da će zajmovi dalmatinskog hipotekarnog zavoda biti skuplji od zajmova koje daju bečki hipotekarni zavodi i da zbog toga »naumljeni zavod neće imati posla« i da će kao takav »ostati ustanovom suvišnom«. Zbog tog prigovora, Sabor je zaključio da Zemaljski odbor napravi potrebne izvide i da za iduće saborsko zasjedanje pripremi svoje konačne stavove¹⁶.

Izvršavajući povjereni zadatak, Zemaljski odbor je sastavio opširan izvještaj za saborsko zasjedanje 1887. godine. U tom izvještaju, on je dokazivao da je navedeni prigovor, iznesen za prethodnog saborskog zasjedanja, neosnovan, jer da bečki hipotekarni zavodi — Austro-ugarska banka i Austrijski hipotekarni zavod (Boden-Credit) — ne daju jeftinije zajmove. Zemaljski odbor je utvrdio da osnivanje dalmatinskog hipotekarnog zavoda, koji bi se zvao: Zemaljišno-veresijski zavod Kraljevine Dalmacije, ima puno

¹³ Brzopisna izvješća Dalmatinskog sabora (dalje: BIDS), XVIII zasjedanje: 22. VIII — 10. IX 1891, Zadar, 1882, 53.

¹⁴ Isto, 159.

¹⁵ I. Karaman, n. d., 280.

¹⁶ BIDS, XXIII (26. XI — 19. XII 1888, 153.

opravdanje i da ga stoga treba osnovati; izradio je njegova pravila, koja je priložio svom izvještaju, i na kraju tog izvještaja predložio da Dalmatinski sabor donese slijedeće zaključke:

- da se osniva Zemljišno-veresijski zavod Kraljevine Dalmacije
- da se prihvaćaju pravila tog Zavoda s tim da Zemaljski odbor »postigne za ista previšenje odobrenje«
- da se ovlašćuje Zemaljski odbor da može samostalno dogovarati s pokrajinskom vladom promjene u tim pravilima u duhu glavnih načela tih pravila
- da se ovlašćuje Zemaljski odbor da, u pregovorima s vladom, »izvojsiti Zavodu polakšice i iznimke od postojećih sudbenih zakona«
- da će se datum početka rada Zavoda odrediti »posebnim saborskim zaključkom«¹⁷.

Predsjednik Zemaljskog odbora bio je tadašnji saborski predsjednik Đorđe Vojnović, a prisjednici (članovi) tog odbora: dr Miho Klaić, Vladimir Simić, dr Valerij Tomić-Micheli i Ivan Vranković¹⁸. Taj je odbor pripremio i nacrt pokrajinskog zakona kojim se utvrđuju ovlaštenja za osnutak Zemljišno-veresijskog zavoda Kraljevine Dalmacije. Nacrt tog zakona bio je izručen, na 2. saborskoj sjednici od 28. studenog 1887, saborskom Pravničko-gospodarskom odboru na daljnji postupak¹⁹. Ovaj odbor je podržao predloženi nacrt zakona, kao i predložena pravila Zavoda, smatrajući da Sabor o njima može raspravljati i donijeti svoje odluke.

Saborska rasprava o tim dokumentima vođena je na 7. saborskoj sjednici, 16. prosinca 1887. Izvjestitelj Pravničko-gospodarskog odbora, zastupnik Vicko Ivčević, konstatirao je da je Zemaljski odbor svojim analizama i izvještajima od 13. listopada 1886. i 26. kolovoza 1887. »jasno obrazložio korist zavedenja zemljišno-veresijskog zavoda u pokrajini«, te da se svi prijedlozi Zemaljskog odbora, u vezi s tim, mogu prihvatiti²⁰.

Zastupnik Gajo Bulat, koji je još 1881. predlagao osnutak dalmatinskog, pokrajinskog zemljišno-vjeresijskog zavoda, bio je aktivan i u ovoj raspravi o tom pitanju. On je naglasio da brigu o tom zavodu preuzima pokrajina Dalmacija, koja iz svoje zemaljske zaklade (pokrajinskog budžeta) daje za utemeljenje tog zavoda 50 000 fiorina. Zavod bi imao pravo izdavanja založnica, koje ne bi smjele premašiti iznos hipotekarnih veresija«. Budući da je zastupnik Ignacij Bakotić izrazio bojazan da bi Zemljišno-veresijski zavod Kraljevine Dalmacije mogao biti stranački zavod, Bulat je na to, govoreći kao pripadnik narodnjačke saborske većine, odgovorio: »Ja mislim da te pogibelji nema. Ovaj će Zavod biti ustanovljen od pokrajine. Zemaljski odbor ima birati činovnike i imenovati upravne vijećnike i ima na sve nadzirati. Jednom riječju, dok narod bude slao u Sabor razborite i poštene ljude, koji će znati imovinom pokrajinskom vladati i nadzirati ju, te pogibelji neće biti«. Kao »javni Zavod, utemeljen od pokrajine«, on će — naglasio je dalje G. Bulat — pružati »više jemstva, nego li svaki drugi privatni zavod«. Ovaj javni, pokrajinski zavod »neće misliti na to da dade dividendu dioničarima, nego korist narodu«. Njemu nije do dobitka, već do toga, da nakon

¹⁷ Isto, 154—155.

¹⁸ I. Perić, Dalmatinski sabor 1861—1912 (1918), Zadar, 1978, 226.

¹⁹ V. bilj. 16, isto, 311.

²⁰ Isto, 452—453.

pokrića troškova, može dati što jeftinije zajmove od bilo kojeg drugog novčanog zavoda. Zavod će primati i novac na štednju. Od 1883. nastale su u Dalmaciji i poštanske štedionice. Usporedo s njima i ovaj će zavod privlačiti mnoge štediša (pojedince i ustanove), dajući im kamatu od 5%.

Obrazlažući dalje važnost ovog zavoda, Bulat je osobito naglašavao njegovo domaće, narodno obilježje. Zavod će raditi s domaćim novčanim kapitalom. Pridonosit će unapređivanju materijalnih interesa u pokrajini. U njemu će vladati narodni jezik — hrvatski ili srpski. Njegova vrata bit će zatvorena »tuđinstvu«. Na prigovore da se težaci i kmetovi neće moći okoristiti zajmovima tog zavoda, Bulat je odgovorio da će i težaci moći biti zajmoprimaloci, jer da je i »težačko pravo upisano kao neka vrst realnog prava.« A što se tiče »kmetskih odnošaja«, smatrao je, da se u tom trenutku o tomu ne bi bilo »umjesto upuštati u potanku raspravu«, jer se zemljoposjedništvo i zemljišno ovisništvo u Dalmaciji javljaju u različitim vidovima, te ono »što valja za Split, ne vrijedi za Zadar, a što vrijedi za Zadar, ne vrijedi za Dubrovnik itd«. Svaki zahtjev, upućen Zavodu za dobivanje zajma, rješavat će Ravnateljstvo Zavoda ili pak Zemaljski odbor i to »od slučaja do slučaja«. U vezi sa stavom da Zavod, sa sjedištem u Zadru, ima svoju poslovnicu u Splitu, Bulat je podržao takav stav, navodeći da je Split prirodno središte Dalmacije i stoga mnogima pristupačnije od Zadra te da će ta poslovnica olakšati velikom broju zajmotražilaca i dužnika njihovo komuniciranje sa Zavodom. Na kraju je izjavio da će glasati za osnutak Zavoda i za prihvaćanje pravila tog zavoda i to »ne samo sa ekonomičkog, nego i sa političkog gledišta«.²¹

Među brojnim saborskim zastupnicima, koji su sudjelovali u debati o osnutku Zemljišno-veresijskog zavoda Kraljevine Dalmacije i o predloženim pravilima toga zavoda, nalazio se i zastupnik Miho Klaić. On se založio da se Sabor izjasni za osnutak Zavoda i da prihvati predložena zavodska pravila. Ujedno je i polemizirao s onim saborskim zastupnicima, koji su bili protiv osnivanja te pokrajinske novčane ustanove. Naveo je da će Zavod davati dugoročne kredite uz povoljne uvjete, pod pretpostavkom da se budu mogle »založnice prodavati al pari«. Smatrao je da će djelovanje Zavoda zadati udarac lihvarstvu, toj, kako ju je nazvao, rak-rani, rasprostranjenoj naročito u zagorskim dijelovima Dalmacije. Na prigovore zbog čega zavodska pravila omogućuju da Ravnateljstvo Zavoda može bez obrazloženja neudovoljiti molbama pojedinih zajmotražilaca, Klaić je obrazložio — da je to sasvim opravdano i u redu, jer da se ne može imati povjerenje »niti u kuću, niti u zemlju, nego u osobu«. Ako je neki zajmotražilac »čeljade od prevare«, pa taman da takav i »najljepšu hipoteku ponudi«, takvom se zajmotražiocu zajam neće dati. A bilo bi nezgodno da mu se kaže zbog čega mu se zajam ne daje. Zavod će imati korektan odnos prema svojim dužnicima. Takav bi odnos trebalo da imaju i dužnici prema Zavodu.

U vezi s tim, Klaić je istakao:» Hoće li Zavod uspjeti, neće li uspjeti, to je pitanje, koje će budućnost dokazati. Svakako je dužnost naša bila ovaj pokus učiniti. Uspjet će ako narod pokaže točnosti, poštenja, savjesti, da se obogati blagodatima koju Zavod pruža«. Odgovarajući autonomnaškom zastupniku Anti Bajamontiju, koji je tvrdio da samostalni pokrajinski hipotekarni zavod nije potreban, da bi bilo bolje otvoriti u pokrajini filijalu nekog hipotekarnog zavoda, centrala kojeg ima sjedište izvan Dalmacije, Klaić je

²¹ Isto, 461—463.

kazao: »Toje sasvim protivno našem shvaćanju stvari . . . Tudje glavničare zvati u zemlju, znači predavati zemlju tuđincu na milost i nemilost«. ²²

Sabor je, na kraju te iscrpne rasprave o Zemljišno-veresijskom zavodu Kraljevine Dalmacije, prihvatio većinom glasova svih pet zaključaka, koje mu je bio predložio Zemaljski odbor. ²³ Tako se 16. prosinca 1887. Dalmatinski sabor izjasnio da osniva Zemljišno-veresijski zavod Kraljevine Dalmacije i da prihvaća pravila tog zavoda.

Odmah potom, Zemaljski je odbor uputio pravila Zemljišno-veresijskog zavoda Kraljevine Dalmacije na odobrenje u Beč, jer bez tog odobrenja ona nisu mogla stupiti na snagu. U Beču su ta pravila skoro dvije godine čekala odobrenje Ministarstva unutrašnjih poslova. Ministarstvo je, u suradnji s drugim zainteresiranim ministrima, imalo neke primjedbe, koje je 23. studenog 1889. i saopćilo dalmatinskom Zemaljskom odboru. U tom saopćenju, Ministarstvo unutrašnjih poslova je navelo da su nužne preinake u pojedinim dijelovima pravila i to: da se briše jamčevina pokrajine sa 50 000 f, jer da Zemaljska zaklada dalmatinska »jamči za sve«; da se ispuste sve stavke, koje su regulirane i sadržane u državnim zakonima te da založnice glase na ime i nosioca. ²⁴ Da bi ta pravila dobila »previšnju potvrdu«, bilo je, dakle, nužno da Dalmatinski sabor uvaži navedene primjedbe Ministarstva unutrašnjih poslova.

Potrebne preinake pravila Zemljišno-veresijskog zavoda Kraljevine Dalmacije, u duhu primjedbi Ministarstva unutrašnjih poslova, izvršio je Zemaljski odbor. O tim preinačenim pravilima raspravljao je Dalmatinski sabor u svom zasjedanju 1890. g. Na svojoj 4. sjednici, od 29. listopada 1890, on je ta pravila prihvatio. Prihvaćajući ta pravila, Sabor je obvezao Zemaljski odbor, da svojim daljnjim nastojanjima ishodi »previšnje odobrenje« tih pravila, da samostalno izvrši potrebne izmjene u pravilima u skladu s njihovim načelima ako bi te izmjene od viših organa vlasti bile zahtijevane i da za iduće saborsko zasjedanje pripremi prijedloge za saborske zaključke, po kojima bi Zemljišno-veresijski zavod konačno mogao »stupiti u život«. ²⁵

Ovdje ćemo, ukratko, i predočiti ta, u tom ponovnom postupku od Sabora prihvaćena Pravila Zemljišno-veresijskog zavoda Kraljevine Dalmacije (koja su bila napisana dvojezično — na hrvatskom i talijanskom jeziku; na talijanskom jeziku njihov je naziv glasio: Statuto dell'Istituto di Credito fondario del Regno di Dalmazia). ²⁶

U prvom odjeljku Pravila sadržane su opće odredbe. Po tim odredbama Zemljišno-veresijski zavod Kraljevine Dalmacije osniva se sa svrhom da razvija zemljišnu veresiju i ovlaštava se da izdaje zajmove, isključivo na temelju zaloga nepokretnih dobara (zemljišta i kuća). Sjedište je Zavoda u Zadru. Po potrebi on će moći imati svoje poslovnice u svim sudskim kotarevima Dalmacije. Njegova prva i glavna poslovnica osnovat će se u Splitu, istodobno s njegovim osnutkom. Založnice imaju čvrsto pokriće. Za njihovo isplaćivanje i kamate jamče »nepokretna imovina Zavoda, zaklada amortizacije, pričuvna zaklada i sve ostale zaklade, kao i cjelina svih hipotekarnih

²² Isto, 468—470.

²³ Isto, 504. (Prijedlog tih zaključaka naveli smo ranije, v. tekst u vezi s bilješkom 17).

²⁴ BIDS, XXVI (14. X — 7. XI 1890), Zadar, 1891, 194, prilog br. 11.

²⁵ Isto, 319—320 i 393—396.

²⁶ Isto, 195—209.

zajmova«. Obveza jamčevine upisuje se u javne knjige i to na sve dijelove imovine »na koje se može steći uknjižbeno pravo«. ²⁷

Drugi odjeljak Pravila govori o djelovanju Zavoda. Zavod je ovlašten da daje zajmove, pravilno zajamčene nepokretnim dobrima i povratljivim u ugovorenim godišnjim rokovima, te da izdaje založnice »do visine iznosâ glavnica« koje »zajmoprimaoci duguju Zavodu«. Svaki ostatak novca Zavod će korisno uložiti uz što veću sigurnost. On može »ekskomptirati vlastite založnice već vučene kao i kamatne odreske« i to »najdalje svako pò godine«; može »dozvoliti predujmove, isplative vlastite založnice, a dviju trećina na one drugih hipotekarnih zavoda i na državne papire«; može i trgovati, uz proviziju »sa vlastitim založnicama izdanim na jednog zajmoprimaoca« i to na izričiti zahtjev dotičnog zajmoprimaoca i pod uvjetima s njim utanačenim. Zavod mora imati pričuvnu zakladu (rezervni fond) »do visine 4% glavnice založnica što kolaju« sa svrhom da one »pokriju slučajne gubitke i troškove koji se ne bi mogli naknaditi tekućim prihodom«. U pričuvnu zakladu ulaze blagajnički ostaci, pretiči i svi dohoci koji ne smiju »biti upotrebljeni na pokriće troškova uprave ili drugih predujmova zemaljske zaklade«. Kad sredstva pričuvne zaklade pređu 4%, višak njen — odlukom Sabora — može se dati za pokrajinske potrebe. Glavnica pričuvne zaklade ulaže se »na dobit« i to »na način propisan za pupilarno osiguranje, a najbolje u javne vrijednosne papire koji pružaju pupilarna jamstva ili u dobre pologe«. Ona se, računovodstveno, posebno vodi. Gubici se podmiruju najprije iz pričuvne zaklade, a zatim iz Zemaljske zaklade, koja za ovu svrhu i za osnutak Zavoda dopušta Zavodu predujmove uz 5% godišnje dobiti. Ovi se predujmovi moraju vratiti »od prvih utjerivanja«. Zavodska zaklada amortizacije »ustraja se naplatom rokova glavnice isplaćenih po zajmoprimaocima svake godine« ili »glavnicama povraćenim islijed od povijedi«. Ova je zaklada namijenjena »isključivo na odkup založnica, putem vučenja na sreću, za cijelu njihovu pisanu vrijednost«. ²⁸

Treći odjeljak Pravila odnosi se na založnice. Založnice izdaje Zemljišno-veresijski zavod. Glase »na nosioca«. Njihovu imaocu (posjedniku) Zavod jamči isplatu polugodišnjih kamata i »cijele pisane glavnice kad bude vučena na sreću«. Založnice se izdaju u austrijskoj vrijednosti za svote od 1 000 50 i 100 f »na ime nosioca«, s »iznosom kamata i otkupom u istoj vrijednosti«. Kamate utvrđuje Dalmatinski sabor. Iznos kamata na založnice mora biti jednak iznosu kamata na zajmove za koje su izdate. Promjena postotka kamata ne može se primijeniti »na već izdate založnice«. Založnica, tekstovno, sadrži: glavicu u austrijskoj vrijednosti, iznos i dospijeće kamate, ime osobe kojoj je izdata (ako to izričito zahtijeva), »jamstvo za povratak cijele pisane glavnice u slučaju vučenja na sreću«, pečat, potpis ravnatelja Zavoda (ili njegova zamjenika) i dvaju članova Upravnog vijeća, te ovjeru Zemaljskog odbora da je založnica izdana po propisima zavodskih pravila. Posjednik založnice »na nosioca« ili pak »na ime« smatra se njenim vlasnikom. Vlasnik založnice može — uz minimalnu naknadu — zamijeniti oštećenu založnicu, a može je, ako je veće vrijednosti (npr. od 1 000 f) zamijeniti u založnice manje vrijednosti (2 x 500 f ili 10 x 100 f). Založnice na ime mogu se preinačiti na drugo ime (kad se ustupe ili prenesu) uz dopis osobe na koju su bile izdane »bez ikakve odgovornosti sa strane Zavoda za vrijednost pot-

²⁷ čl. 1—3.

²⁸ čl. 4—10.

pisa«. Posjednik založnice može zahtijevati da se upiše na založnici da se ona ne može prenijeti na drugog bez njegova ovjerenog potpisa. Založnice, koje su svojina maloljetnih osoba i osoba pod skrbništvom, kao i založnice na ime neke općine, neke zadruge, neke zaklade ili koje su vezane za jamčevinu, ne mogu se prenijeti »s osobe na osobu« bez dokumentirane privole. Sve založnice, izdane »na nosioca«, imat će odreske »za 20 polugodišta« i jedan talon »za izdavanje novih kamatnih odrezaka dok se ne izvuče na sreću«. Kamate se isplaćuju 1. siječnja i 1. srpnja. »uz povratak isteklih odrezaka«. Založnice »zaskrbljenika« i drugih ustanova pod javnim nadzorom (kao što su: općine, zadruge, crkve, zaklade, povjerbine) mogu se »uložiti na dobit«, a mogu se upotrijebiti i za službene jamčevine i za »jamčevine za ina poduzeća«. Poništavanje založnica i njihovih odrezaka (zbog gubitka, uništenja i sl) vrši se u pokrajinskom sudu na osnovi zakona.²⁹

Cetvrti odjeljak Pravila bavi se vučenjem založnica na sreću. »Založnice se vuku na sreću dva puta na godinu i to se vrši javno posljednjih dana lipnja i prosinca«. Tom činu moraju prisustvovati: jedan član Zemaljskog odbora, ravnatelj Zavoda ili njegov zamjenik, tajnik Zavoda i jedan upravitelj vijećnik Zavoda. Prvo vučenje treba izvršiti najkasnije tri godine nakon izdavanja prvih založnica. Zemaljski odbor, na prijedlog Ravnateljstva Zavoda, »utanačuje visinu iznosa određena za otkup založnica«. Tri tjedna »prije vučenja na sreću« bit će oglašen »broj založnica koje se imadu vući«. Pisana vrijednost tih založnica mora odgovarati »onoj svoti, koja je pri koncu zadnjeg svibnja, odnosno studenoga, sačinjavala ukupnu zakladu amortizacije«. Brojevi izvučenih založnica kao i brojevi izvučenih založnica koje neće odmah biti isplaćene oglašavaju se javno — u Zavodu i u novinama. Izvučene založnice isplaćuju se »6 mjeseci nakon vučenja, uz povratak založnica u ukupnoj njihovoj pisanoj vrijednosti«. Zajedno s njima isplaćuju se i eventualni zaostaci dobitaka »od tri godine unatrag«. Potom se te isplaćene založnice, s pripadajućim odrescima, uništavaju. S krajnjim rokom isplate izvučenih založnica prestaje i tečaj njihovih dobitaka. Glavnice izvučenih založnica, nepredignute 30 godina od dospijeca roka za njihovu isplatu, idu »na korist pričuvne zaklade«. Isto tako i odresci, neprikazani tri godine po dospijecu njihove isplate, ustupaju se pričuvnoj zakladi.³⁰

Peti odjeljak Pravila predočava prava posjednika založnica. »Posjednik založnice dobiva pravo na točnu isplatu dobitaka kad im rok prispije, a u slučaju da bi se založnica izvukla — na isplatu cijelog iznosa u istoj naznačena«. U slučaju da Zemljišno-veresijski zavod ne bi izvršavao ili ne bi mogao izvršavati svoje obveze prema posjedniku založnice, posjednik založnice ima pravo zahtijevati od Zemljišnjog odbora i preko suda da se te obveze izvrše.³¹

Šesti odjeljak Pravila utvrđuje odnos dužnika (zajmoprimalaca) prema Zavodu. Prije prijema »zajma u založnicama«, dužnik mora prikazati svoju zadužnicu i druge dokaze »već upisane u javnim zemljišnim knjigama« kao jamstvo za obveze koje preuzima. Dužnik se obvezuje da će točno, u polugodišnjim rokovima svake godine, otplaćivati određeni dio plus uvećani »iznos kamata barem za 1% na uzajmljenu glavnice« (ovaj će mu se »postotak obračunati kao odbitak od glavnice pri svakoj ratealnoj isplati«). Dužan je,

²⁹ Čl. 11—19.

³⁰ Čl. 20—24.

³¹ Čl. 25—26.

pri preuzimanju založnica, »platiti 0,25% uzajmljene glavnice«. Također je dužan »pri svakoj ratealnoj isplati« platiti »15/100% (30/100% na godinu)« na iznos svog preostalog duga »za troškove uprave i za pričuvnu zakladu«. Ovaj iznos može biti snižen odlukom Dalmatinskog sabora. »Prvi polugodišnji rok ima se podmiriti u gotovu prije primljenja založnica«. Ostali rokovi mogu se isplaćivati »u tekućoj vrijednosti ili u isteklim založnicama ili u dozrelim odrescima kamata«. Zadužnica sadrži: glavnice duga u austrijskoj vrijednosti, iznose rata, obvezu dužnika da će izvršiti sve svoje dužnosti podmire i »osigurati jamčevinu u zahtijevanom iznosu«, izjavu dužnika da prihvaća Pravila Zavoda, točan opis hipotekarnog dobra, ovlaštenje za upis zadužnice u javne zemljišnike, ovjeru potpisa dužnika i dvojice svjedoka, te »obvezu solidarnosti sviju posjednika založenog dobra« — ako ih ima više od jednoga. Dužnik je, nadalje, obavezan plaćati državne i druge poreze na hipotekarna dobra, te osiguravati zgrade protiv požara za svote i vrijeme koji sigurno jamče. Troškovi opomene dužnika — za neizvršene obveze — idu na teret dužnika. »Zavod obično ne daje odpovijed dužniku«, ali to može učiniti u iznimnim slučajevima: da traži povratak glavnice u 6 mjeseci, kad se vrijednost založenog dobra toliko smanjila da dolazi u opasnost vjerovina, kad je dužnik tri puta opomenut u tri godine radi neizvršenja svojih obveza i kad založeno dobro spadne pod sekvestraciju ili pod stečaj. Isplata odpovijednih glavnica vrši se u izvučenim ili neizvučenim glavnica ili u gotovu novcu »po želji dužnika«. Odpovijedi Zavoda ili dužnika idu sudskim putem ili preko bilježnika³².

Sedmi odjeljak Pravila donosi odredbe o odobravanju zajmova. Zavod dopušta zajmove u najmanjem iznosu od 100 f. u založnicama nad založenim dobrima u Dalmaciji, ako su ova dobra upisana u zemljišne knjige. Za zajmove veće od 500 f potrebna je dozvola Zemaljskog odbora. Zajam u založnicama može biti do dvije trećine vrijednosti zemljišnih dobara, odnosno do polovice vrijednosti zgrada. Zavod vrši procjenu založenih dobara na trošak dužnika. Tražba zajma sadrži da je tražilac vlasnik dobara koje nudi u hipoteku, iskaz teretâ nad tim dobrima (porezi i dr) i dokaz, ako se daju u zalag zgrade, da su one u dobrom stanju i da su osigurane protiv požara. Zavod može »odbiti tražbu zajma bez da navede uzroke, pa i kad su bili redovito podnešeni svi potraženi dokazi i posvjedočenja«. Tražitelj odobrenog zajma dužan je dati sastaviti ovjеровljenu ispravu o zajmu i uknjižiti tu prijavu³³.

Osmi odjelak Pravila navodi posebna prava Zavoda. Bila su to prava na razne polakšice. Zavod se oslobađao odredbine na pravne poslove, isprave i spise.

Deveti odjeljak Pravila govori o upravi i nadzoru Zavoda. Ravnateljstvo Zavoda zastupa Zavod te upravlja imovinom i poslovima Zavoda. Ono ima sjedište u Zadru, a sastoji se od jednog plaćenog ravnatelja, od jednog plaćenog tajnika, te od 4 upravitelja vijećnika (i 2 zamjenika). Vijećnicima pripada nagrada prema prisustvovanju sjednicama. Ravnatelja i tajnika imenuje Dalmatinski sabor i oni su pokrajinski činovnici. Dalmatinski sabor imenuje i upraviteljne vijećnike i njihove zamjenike. On određuje koji će upraviteljni vijećnik, po potrebi, zamjenjivati ravnatelja. Ravnatelj i tajnik

³² Čl. 27—41.

³³ Čl. 42—49.

polažu zakletvu, a upraviteljni vijećnici obećanje pred Zemaljskim odborom — »da će savjesno ispunjavati svoje dužnosti u interesu Zavoda«. Plaću ravnatelja i tajnika — na prijedlog Zemaljskog odbora — određuje Dalmatinski sabor. Zemaljski odbor, na prijedlog ravnatelja, određuje broj i zvanje činovnika u Zavodu. Činovnici i poslužitelj odgovorni su za svoj rad ravnatelju. Zemaljski odbor ima sva prava nadzora nad radom Zavoda. Vrhovni nadzor nad radom Zavoda imao je Dalmatinski sabor, koji je odobravao i godišnje, završne račune Zavoda.

Deseti odjeljak Pravila određivao je da Dalmatinski sabor ima pravo promjene tih pravila, kao i pravo raspusta Zavoda.

Jedanaesti odjeljak Pravila sadržavao je prijelazne odredbe i to: da će Zavod početi radom kad to odluči Dalmatinski sabor, da će Zemaljski odbor predujmiti novac iz zemaljske (pokrajinske) zaklade za potrebe ustanovljavanja Zavoda i da će tajnik Zemaljskog odbora biti ujedno i tajnik Zavoda kad Zavod počne radom³⁴.

Ta tako sastavljena pravila Zemljišno-veresijskog zavoda, o kojima je Dalmatinski sabor dva puta raspravljao i dva ih puta prihvaćao — prvi put na svom zasjedanju 1887. i drugi put na svom zasjedanju 1890, dobili su, napokon, 14. ožujka 1892, carsku potvrdu (»previšnje odobrenje«), poslije čega su mogla biti objavljena u službenim novinama — u »Pokrajinskom listu« (»Bollettino provinciale«) i u »Objavitelju dalmatinskom« (»Avvisatore Dalmato«)^{35,35a}.

Dok su dalmatinski autonomni organi uprave nastojali da unaprijede privredni život u ovoj pokrajini, središnji organi vlasti u Beču ne samo što nisu osjetnije podupirali ta nastojanja, nego su svojom politikom često nanosili i štete dalmatinskom stanovništvu. Ta štetna politika dobila je u to vrijeme svoj najnoviji izraz u Trgovačkom i brodarskom ugovoru između Austro-Ugarske i Italije, sklopljenom 6. prosinca 1891. Austro-Ugarska je tim ugovorom, iz političkih razloga, dala Italiji, tom svom inače nepouzdanom savezniku, niz ustupaka na štetu interesa svojih podanika. Dalmatinski zastupnici su uzalud obrazlagali koliko su tim trgovinskim ustupcima pogodeni ovdašnje ribarstvo, obalno brodarstvo i osobito poljoprivreda. Težina tih ustupaka naročito se osjetila od kraja kolovoza 1892, kad je počela primjena »vinske klauzule«, po kojoj su se talijanska vina mogla uvoziti u Austro-Ugarsku uz povlaštenu carinu od 3 f i 20 novčića za svaki hektolitar. Uslijed dotad neviđene konkurencije na austro-ugarskom vinskom tržištu, cijena dalmatinskog vina je nemilo padala, a ono se i sve teže moglo prodavati. Od 1894. počela se u Dalmaciji javljati i filoksera, koja je uništavala vinograde. Mnogi zemljoradnici, pritisnuti životnim nedaćama odlazili su

³⁴ Čl. 50—69.

³⁵ BIDS,XXVII (4. III — 4. IV 1892), Zadar, 1893, 602.

^{35a} Nakon odobrenja pravila Zemljišno-veresijskog zavoda Kraljevine Dalmacije, ta su pravila, u pojedinostima, bila još tri puta preinačivana: 17. veljače 1894, 8. ožujka 1899. i 6. listopada 1907. Prema tim preinakama Zavod je, uz prodaju, mogao i kupovati vlastite založnice; mogao je ulagati vlastiti novac na kraći rok u druge štedionice i veresijske zavode; mogao je »nabaviti nepokretnine«, ali s tim da ih »na javnoj dražbi« uznastoji »čim prije rasprodati«; izdavao je založnice od 100, 200, 500, 1 000, 2 000 i 10 000 kruna; za zajmove veće od 6 000 kr bila je potrebna privola Zemaljskog odbora. V.: Pravila Zemljišno-veresijskog zavoda Kraljevine Dalmacije, Zadar, 1910, čl. 5, 6, 12 i 42.

iseljeničkim putovima u tuđinu — da tamo potraže rada i zarade³⁶. Potreba za novcem vodila je mnoge siromašne ljude u zaduživanje. Uslijed sve većeg broja zajmotražilaca, množio se i sve veći broj zajmodavaca — lihvara³⁷. Tadašnje lihvarstvo tema je i Ćipikova romana »Parci«.

Težak životni položaj siromašnih seljaka, a isto tako i težak životni položaj malih obrtnika i radnika, poticao je na razmišljanje kako da se pomogne tim slojevima pučanstva. Smatralo se da bi im se moglo pomoći njihovim udruživanjem — stvaranjem raznih zadruga. Slični socijalno-ekonomski razlozi stvorili su bili još ranije zadružni pokret u nekim zemljama Zapadne Evrope. Ideje tog pokreta dopirale su u Austrijsku carevinu ponajviše iz Njemačke. U Njemačkoj se nastojalo da se osnivaju i pučke kreditne zadruge i to ulozima samih zadrugara. Pri propagiranju stvaranja takvih zadruga, naročito su se istakli njemački ekonomisti Franz Hermann Schulze-Delitzsch i Friedrich Hilhelm Raiffeisen. Dok se Schulze-Delitzsch zalagao za takve zadruge s ograničenim jamstvom, Raiffeisen se zalagao za takve zadruge s neograničenim jamstvom.

Zakon o zadrugama za austrijski dio Habsburške monarhije (za zemlje zastupane u Carevinskom vijeću) donesen je 9. travnja 1873. godine. U Dalmaciji je, prije donošenja tog državnog zakona, bila osnovana samo jedna zadruga i to 1864. godine: Blagajna uzajamne pomoći (Cassa di mutuo credito) u Korčuli. Prve zadruge, koje su bile osnovane u Dalmaciji poslije donošenja tog državnog zakona, bile su: Društvo za štednju i predujmove Austrijskog činovničkog društva (Conzorzio di risparmio ed anticipazione della Società degli impiegati della monarchia A-U) u Zadru — 1874, i Društvo za štednju i uzajamnu pomoć u Filip Jakovu — 1879. godine³⁸. Osnivanje raznih zadruga u Dalmaciji na široj osnovi započelo je tek u drugoj polovici posljednjeg desetljeća 19. stoljeća, kad su »vinska klauzula« i filoksera ubrzale siromašenje inače siromašne agrarne Dalmacije. O potrebi pomoći pauperiziranom poljoprivrednom stanovništvu raspravljalo se i u općinama i u Dalmatinskom saboru i u Zemaljskom odboru i u Gospodarskom vijeću pokrajine. Pokrajinski poljoprivredni nadzornik, Ivan Zotti, napisao je 1896. i potom objavio posebnu studiju o tomu kako bi se moglo unaprijediti dalmatinsko gospodarstvo u cjelini. Govoreći o poljodjelskoj vjeresiji, on se zalagao za osnivanje malih štedno-zajmovnih ustanova po Raiffeisenovu sustavu³⁹, koje je nazvao seoskim blagajnama. Prve pučke zajmovne blagajne počele su se otvarati na području Dalmacije već 1896. g. Bile su to: Splitska poljodjelska blagajna, Zadružna seoska zajmovna blagajna u Pučišću i Seoska zajmovna blagajna u Vrlici⁴⁰. U želji da se broj seoskih blagajni u Dalmaciji umnoži, Zemaljski odbor je 1897. i 1898. slao zainteresirane pojedince iz Dalmacije u Trident u Južnom Tirolu, da se tamo kao

³⁶ I. Perić, »Vinska klauzula« u pretposljednem trgovinskom ugovoru između Austro-Ugarske i Italije i njene posljedice u Dalmaciji, Rad JAZU, 375, Zagreb, 1978, 257—296, S. Obad, Uzroci iseljavanja iz Dalmacije u 19. stoljeću, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio društvenih znanosti (7), Zadar, 1977, 175—182.

³⁷ A. Miličić, O vjeresijskim prilikama težaka i manjih posjednika u Dalmaciji, Glasnik Matice dalmatinske, br. 2, Zadar, 1902, 107—111.

³⁸ S. Ožanić, Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti, Split, 1955, 91.

³⁹ I. Zotti, Nacrt osnove djelovanja za promicanje gospodarstva u Dalmaciji, Zadar, 1897, 218.

⁴⁰ S. Ožanić, n. d., 92.

polaznici informativnog zadružnog tečaja što bolje upoznaju s ustrojstvom i radom takvih blagajni⁴¹.

Istodobno, Zemaljski je odbor nastojao da se napokon uvede u život Zemljišno-vjeresijski zavod Kraljevine Dalmacije. Zemljišni katastar bio je sređen. Tom sređenju naročito je pridonio Zakon o evidenciji zemljišnog katastra, donesen 23. svibnja 1883, kojim je, uz ostalo, bilo određeno kako će se ispraviti katastarski operati i uskladiti s potrebama gruntovnice kao pravnog temelja za dokazivanje zemljišnog posjedovanja. Godine 1896. bila je završena generalna revizija katastra u Dalmaciji⁴². U Austro-Ugarskoj i u drugim državama Evrope, djelovao je u to vrijeme niz hipotekarnih zavoda. Ukupan broj emitiranih založnica u Evropi iznosio je npr. krajem 1897. g. oko 19 milijardi maraka od toga — izraženo također u milijardama maraka — u Njemačkoj 8,75, u Francuskoj 1,75, u Austro-Ugarskoj 2,00, u Rusiji 3,50, u Holandiji 0,279, u Belgiji 0,075, u Švedskoj i Norveškoj 0,580, u Danskoj 0,768, u Švajcarskoj 0,481, u Španjolskoj 0,075 i u Italiji 0,250⁴³.

Na osnovi prijedloga Zemaljskog odbora, Dalmatinski sabor je 11. veljače 1898. zaključio: da Zemljišno-veresijski zavod Kraljevine Dalmacije započne radom u toj godini i to već od 1. srpnja ili najkasnije od 1. listopada. Sabor je tada ovlastio Zemaljski odbor da odredi broj činovnika i poslužitelja u tom zavodu te da, uz 5% kamata, uzme potrebiti novac iz Zemaljske zaklade za »zavedenje zavoda«, uključujući u to i iznos za plaće i nagrade zavodskog osoblja. Zemaljski odbor je — po nalogu Sabora — imao još zamoliti središnju vladu u Beču, da ovdašnji zavod bude oslobođen poreza od 1,5 f na kupone založnica. Sve je to Zemaljski odbor i izvršio. Do kraja lipnja 1898, bili su izabrani ravnatelj, tri činovnika i jedan poslužitelj Zavoda u Zadru, kao i voditelj glavne poslovnice Zavoda u Splitu⁴⁴. Tako je Zemljišno-veresijski zavod Kraljevine Dalmacije mogao započeti djelovanjem; bio je otvoren 1. srpnja 1898.

U drugoj polovini 1898. g. taj je zavod primio 3036 molbi za odobrenje zajma, s ukupno traženim zajmovnim iznosom od 8 145 140 kruna. U tom vremenu, Zavod je povoljno riješio većinu tih molbi i isplatio 71 zajam s ukupno 363 800 kruna. Izdane založnice Zavoda bile su notirane u bečkoj i tršćanskoj burzi⁴⁵.

O radu Zavoda u prvoj godini njegova poslovanja raspravljano je u Dalmatinskom saboru za zasjedanja 1899. Zastupnik Juraj Biankini je, polazeći od velikog broja molbi, kojima se od Zavoda tražio zajam, istakao kako taj veliki broj zainteresiranih za zajmove ovoga zavoda najbolje svjedoči »pod kakvim teškim jarmom kamatnjaštva stenje naš nevoljni seljački narod«. Velika je zadaća Zavoda da pomogne u uklanjanju tog jarma. Biankini je zamijetio da je veći dio zajmova »ovog mladog zavoda« dodijeljen zajmotražiteljima iz gradova. Podsjetio je da bi Zavod ponajprije trebao da udovolji svrsi, »za koju je osnovan«, naime: »da poljodjelskom narodu dođe što više u susret«. Zamijetio je, također, da su založnice Zavoda izdane trojezično: na hrvatskom, talijanskom i njemačkom jeziku. To ga je posebno

⁴¹ F. Ivanišević, Zadrugarstvo u Dalmaciji, Almanah Jadranske straže za 1926. godinu, Beograd, 1926, 443—444.

⁴² K. Ivon, n. d. (12), 171.

⁴³ M. Glomazić, Istorija državne hipotekarne banke 1862—1932, Beograd, 1933, 20.

⁴⁴ BIDS, XXXIV (22. II — 21. III 1899), Zadar, 1899, 288—289.

⁴⁵ Isto, 290.

zasmetalo, pa je kazao da dalmatinski Hrvati »nikako« ne žele biti »ni Talijanci, niti Nijemci«, niti žele trpjeti »tuđinskog nadmećanja bilo koje vrsti«⁴⁶.

Zastupnik Vicko Ivčević je, osvrćući se na Biankinijeve prigovore, kazao da je Zavod, što se tiče dodjele zajmova i trojezičnosti založnica, uradio samo ono što je trebalo da uradi. Zavod dodjeljuje zajmove — u duhu svojih pravila — ne samo na temelju zaloga zemlje, već i na temelju zaloga kuća, a to znači da je dužan dodjeljivati zajmove i seljacima i građanima. Prema njegovu uvidu u podatke poslovanja prve poslovne godine Zavoda, ti podaci kazuju da je najviše zajmova (po broju) bilo dato poljodjelicima, ali da je ukupna suma tih zajmova manja od one sume zajmova koja je bila data zajmoprimaocima iz gradova. Njega (Ivčevića) to ništa ne čudi. Zajmotražioći iz gradova su ponudili jače i sigurnije hipoteke, te Zavod njihove prošnje »nije mogao odbiti«. Tražioći zajma iz Zadra lakše su dobivali zajam nego tražioći iz drugih gradova i krajeva Dalmacije i to zbog toga što se »Zavod nalazi u tom gradu i brže se mogu uraditi procjene«. Ivčević je branio trojezičnost založnica, smatrajući da je Zemaljski odbor pravilno postupio što ih je tako, u ime Zavoda, izdao. Naveo je da je novčano tržište izvan Dalmacije, u ostalom dijelu Cislajtanijske, pretežno u rukama austrijskih Nijemaca, a znatno i u rukama Talijana pa je trebalo »računati na njihovo učestvovanje« u poslovima Zavoda, a »prvi uvjet za to je taj da im založnice budu razumljive«. Jer: »Tko kupuje javne papire, hoće da znade točno iz njihova sadržaja tko ih izdaje, tko jamči i na koje uvjete«. Prema tomu, »u ovu stvar« — naglašavao je Ivčević⁴⁷ — ne treba unositi ni »političko pitanje, niti narodno pitanje«.

Osoblje, zaposleno u Zemljišno-veresijskom zavodu Kraljevine Dalmacije, bilo je relativno dobro plaćeno. Izražene u godišnjim iznosima, te su plaće u 1898/99. g. izgledale ovako: ravnatelj August Endelicher primio je 2400 fiorina, blagajnik Krsto Moretti 1500, vježbenik Niko Večeralo 500, devničar Šimun Benić 480 i poslužnik Dujam Runje 400 fiorina. Među pokrajinskim službenicima, ravnatelj i blagajnik Zavoda primali su najvišu plaću. Manje od njih primali su, dakle, svi ostali pokrajinski službenici. Tako je npr. tada Vjekoslav Brkljača, tajnik Zemaljskog odbora, imao godišnju plaću u iznosu od 1400 fiorina, Stjepan Bulić, profesor Poljodjelskog zavoda u Gružu i dr Ivan Marčelić, ravnatelj pokrajinske bolnice u Zadru po 1300 f, a Ivan Randi, mjernik Pokrajinske tehničke službe 1200 fiorina⁴⁸. Voditelj glavne poslovnice Zavoda u Splitu bio je Špiro Marić.

Svake godine je Dalmatinski sabor razmatrao zaključni račun Zemljišno-veresijskog zavoda Kraljevine Dalmacije za prethodnu godinu. Tako je on na svom zasjedanju 1901. razmotrio taj račun zavoda za 1900. godinu. Poslovni dobitak zavoda u toj (1900) godini iznosio je 27 392 krune⁴⁹. U pričuvnoj zakladi Zavoda nalazilo se 32 140 kruna, što je iznosilo 0,75% glavnice založnica u prometu. Upravni troškovi u toj godini dosegli su iznos od 29 931 kr i 99 novčića. U 1900. bila su 363 nova tražioća zajma, koji su tražili ukupno 2 642 800 kr. Postupak u rješavanju molbi zajmotražilaca zahtijevao je potreban oprez i zbog toga se nije odvijao brzo kako su to mnogi zajmotražioći očekivali. Mnoge molbe i iz prethodnih godina (1898, 1899) nisu mogle

⁴⁶ Isto, 291—292.

⁴⁷ Isto, 293—294.

⁴⁸ Isto, str. CLXXX—CLXXXI.

⁴⁹ Od kraja 19. st. uvedene su krune umjesto fiorina. Jedan fiorin vrijedio je 2 krune.

biti riješene u 1900. U ovoj (1900) godini, bila je riješena 1101 molba, a ostale su za rješavanje 1062 molbe. Od 1101 riješene molbe, 384 su bile odbijene, 260 je bilo djelomično uvaženo, 173 su potpuno uvažene, a 284 su bile u postupku procjene⁵⁰.

Dužnici su plaćali kamate u iznosu od 6,89%. Otplata anuiteta bila je točna. Pritom je bila potrebna i »po koja opomena«, a uz to je Ravnateljstvo, na podnesene mu molbe, dopuštalo i pojedine privremene odgode otplate.

U 1900. bilo je izvučeno 60 000 kr založnica (36 200 kr u prvom i 23 700 kr u drugom vučenju). Poslovanje Zavoda u eskomptu kupona i izvučenih založnica ostalo je ograničeno. Za razliku od tog poslovanja, poslovanje predujmovima na vrijednosne papire (lombardi) primjetno je napredovalo. Tako, npr, dok je u prvoj poslovnoj godini Zavoda bilo samo 5 predujmova u ukupnom iznosu od 10 800 kr, u ovoj, 1900. godini, bilo je udijeljeno 16 novih predujmova, u ukupnom iznosu od 44 561,72 kr. Ova grana poslovanja se inače slabo razvila; ima nisku kamatu: 5% na vlastite založnice i 5,5% na založnice drugih zavoda i na državne vrijednosne papire.

Prodaja založnica Zemljišno-veresijskog zavoda Kraljevine Dalmacije odvijala se i 1900. g. sa znatnim poteškoćama, jer su i dalje ostale nepovoljne prilike »na novčanom tržištu«. Zavod je, sâm, 1899. i 1900, prodao u pokrajini založnice u vrijednosti od 1 121 800 kr. Preko Prve pučke dalmatinske banke u Splitu uspio je prodati založnice u vrijednosti od 86 600 kr, a preko Podružnice Austrijskog veresijskog zavoda za trgovinu i obrt (Filiala dell' i. r. Stab. austr. di credito per commercio ed industria) u Trstu uspio je prodati založnice u vrijednosti od 2 717 600 kruna⁵¹.

Od početka rada Zavoda pa do kraja 1900. g. Zavod je dodijelio ukupno 672 zajma (670 isplaćenih i 2 neisplaćena). Tih 670 isplaćenih zajmova, po vrstima hipoteka, bilo je: 100 zajmova uz hipoteke na zgrade za iznos od 1 652 800 kr, 389 zajmova uz hipoteke na zemljište za iznos od 862 200 kr i 181 zajam na mješovite hipoteke (zgrade i zemljište) za iznos od 2 021 800 kr.

Po visini zajmovnih svota, broj tih zajmova je bio podijeljen ovako:

- 325 zajmova od 200 do 1 000 kr (48,50%)⁵²,
- 83 zajma od 1 200 do 2 000 kr (12,38%),
- 82 zajma od 2 200 do 4 000 kr (12,24%),
- 71 zajam od 4 200 do 8 000 kr (10,60%),
- 29 zajmova od 8 200 do 12 000 kr (4,33%),
- 27 zajmova od 12 200 do 20 000 kr (4,03%),
- 18 zajmova od 20 200 do 30 000 kr (2,69%),
- 10 zajmova od 30 200 do 40 000 kr (1,49%),
- 12 zajmova od 40 200 do 60 000 kr (1,79%),
- 5 zajmova od 60 200 do 80 000 kr (0,75%),
- 4 zajma od 80 200 do 100 000 kr (0,60%),
- 3 zajma od 100 000 do 160 000 kr (0,45%), i
- 1 zajam od 200 000 do 260 000 kr (0,15%).

⁵⁰ BIDS, XXXVI (11. XII—19. XII 1900. i 19. VI—9. VII 1901), Zadar, 1901, 416.

⁵¹ Isto, 417.

⁵² Broj u zagradi označava postotak od ukupnog broja dodijeljenih (isplaćenih) zajmova.

Broj navedenih zajmova, dodijeljenih zajmoprimaocima iz pojedinih dijelova Dalmacije bio je, po sudskim kotarevima⁵³, raspoređen kako slijedi⁵⁴:

Benkovac — 66	Kotor — 2	Split — 45
Biograd — 12	Makarska — 1	Stari Grad — 6
Budva — 2	Metković — 1	Supetar — 46
Cavtat — 2	Obrovac — 14	Šibenik — 27
Drniš — 26	Omiš — 6	Trogir — 14
Dubrovnik — 2	Orebić — 3	Vis — 4
Herceg Novi — 3	Rab — 1	Vrlika — 18
Imotski — 20	Risan — 1	Zadar — 208
Kistanje — 5	Sinj — 67	
Knin — 24	Skradin — 38	

Glavni prigovor, koji su brojni zajmotražiocu upućivali Zavodu, odnosio se na sporost u rješavanju podnesenih zajmovnih zahtjeva. Ravnateljstvo Zavoda je, uvažavajući taj prigovor, dalo 1900. g. slijedeće obrazloženje: »Naravno, Zavod, na koji je navalilo mnoštvo tražba, nije još svladao sve poteškoće nove ustanove, ali marljivom djelatnošću i velikim naporom svih čimbenika ima nade da će isti kroz dođuću godinu biti u stanju da svaku zajmovnu tražbu u najkraće vrijeme riješi kako je to od početka djelatnosti zaželio bio«⁵⁵.

Poslovanje Zemljišno-veresijskog zavoda Kraljevine Dalmacije u 1900. godini razmotrio je najprije saborski Financijski odbor, kojem je to, kao saborskom organu za financijska pitanja bila i dužnost. Na 6. saborskoj sjednici, 24. srpnja 1901, taj je odbor podnio Saboru svoj izvještaj o poslovanju Zavoda. U tom izvještaju, Odbor je konstatirao da je ta mlada pokrajinska novčana institucija »pridonijela mnogo koristi narodu, odnosno da ga je u mnogim mjestima izbavila od lihvarstva«. Sporost u rješavanju molbi zajmotražilaca — prema ocjeni Odbora — nije uzrokovana nemarom zavodskog ravnateljstva već drugim, izvanzavodskim razlozima. Jer, rad Zavoda ovisi o sudovima koji vode zemljišnike, zatim o poreznim uredima te o mjerničkim uredima kojima je povjeren katastar. Pokazalo se opet da ima netočnosti u zemljišnicima. Zbog uklanjanja tih netočnosti »moraju stranke mnogo trošiti i dangubiti«, a zajmove ne mogu podići »dok ne uredi uknjiženja«. Iz kotarskih sudova šalju se izvodi iz zemljišnih knjiga u okružne sudove »za vezanje«. Porezni uredi izdaju posjedovne listove. Ako se ti listovi ne slažu sa zemljišnikom, moraju izići na teren mjernici, i zato neki postupci dugo traju. Na kraju svoga izvještaja, Zemaljski je odbor

⁵³ Tadašnji teritorij Dalmacije bio je, u upravno-političkom pogledu, razdijeljen u 13 političkih kotareva, a u sudskom pogledu — u 33 sudska kotara (prema sjedištu sudova). Politički kotarevi imali su sjedište u Benkovcu, Drnišu, Dubrovniku, Hvaru, Imotskom, Kninu, Korčuli, Kotoru, Makarskoj, Metkoviću, Sinju, Splitu, Šibeniku i Zadru. Sudski kotarevi imali su sjedište u Benkovcu, Biogradu, Budvi, Cavtatu, Drnišu, Dubrovniku, Herceg Novom, Hvaru, Imotskom, Kistanjama, Kninu, Korčuli, Kotoru, Makarskoj, Metkoviću, Obrovcu, Omišu, Orebiću, Pagu, Risnu, Sinju, Skradinu, Splitu, Starom Gradu, Stonu, Supetru, Šibeniku, Trogiru, Visu, Vrlici i Zadru.

⁵⁴ V. bilj. 50, isto, 417—418.

⁵⁵ Isto, 419.

predložio zaključke koje bi trebao donijeti Dalmatinski sabor, i to: da se moli Pokrajinski prizivni sud da naredi sudovima brže uknjiženje molbi Zemljišno-veresijskog zavoda, brže izdavanje izvadaka, osnivanje zemljišnika gdje ih još nema, »da se vezanje zemljišnih knjiga obavi u sjedištu suda«, da se zamoli Pokrajinsko financijsko ravnateljstvo da odredi uređenje katastarskih knjiga, kako bi one bile usuglašene sa zemljišnikom, te da se što prije glavna poslovnica Zavoda u Splitu pretvori u podružnicu⁵⁶.

Zastupnik Petar Ružević je smatrao da je previše zajmova dodijeljeno zajmotražiocima u Zadru i u zadarskoj okolici. Trebalo je — prema njegovu mišljenju — više izlaziti u susret molbama za zajmove koje su stizale iz srednje Dalmacije, kako bi se tamošnje ljude oslobodilo »od lihvara i kamatnika«, a što je glavna svrha Zavoda. Seljaci srednje Dalmacije zadužujući se kod raznih privatnih osoba, primorani su »plaćati visoke kamate do 20% a i više«. U vezi s činjenicom da je od 670 zajmova, koliko ih je Zavod dotad isplatio, 208 bilo dodijeljeno na zadarskom području, on je istakao: »Meni se čini da se taj postupak ne može ničim opravdati«. Dodijeljeni iznos zajmova na tom području u iznosu od 1 389 000 kr utrošit će se ponajviše u Zadru za gradnju kuća, kojih će vlasnici naplaćivati »mastne najmove«, i gdje će činovnici živjeti »po udobnim stanovima«, dok u ostalom većem dijelu pokrajine »jadni težak mora trpiti da mu pohlepni kamatnik stavlja na tražbu i ono malo imanja«⁵⁷. U prve dvije i po godine rada Zavoda (1898, 1899. i 1900), Zavod nije dodijelio ni jedan zajam u sudskim kotarevima Hvar, Korčula, Pag, Ston i Vrgorac.

Budući da je opseg poslova Zavoda bio sve veći, povećan je bio i broj njegovih službenika, a i plaće su u Zavodu svima bile povećane. O tomu govori ovaj iskaz za 1902. godinu⁵⁸:

<i>Službenik:</i>	<i>Posao:</i>	<i>God. plaća:</i>	<i>God. doplatak</i>
August Endlicher	ravnatelj	4 800 kr	700 kr
William Luković	tajnik	3 600 kr	600 kr
Stanko Schön	knjigovođa	3 000 kr	500 kr
Krsto Moretti	blagajnik	3 000 kr	500 kr
Niko Večeralo	kancelist	1 400 kr	300 kr
Frano Budmani	rač. činovnik	2 200 kr	400 kr
Šimun Benić	dnevničar	960 kr	—
Dujan Runje	poslužnik	800 kr	240 kr

U 1902. g. bile su Zavodu podnesene 333 zajmovne tražbe, s ukupno 1 843 700 kr traženog zajma. Bila je povoljno riješena 231 tražba, s ukupno 1 481 000 kr odobrenog zajma. Fond amortizacije je u toj godini iznosio 240 140,49 kr (od čega je za vučene založnice bilo izdvojeno 89 800 kr).

⁵⁶ Isto, 441—442.

⁵⁷ Isto, 443.

⁵⁸ BIDS, XXXVII (24. VI — 26. VII 1902), Zadar, 1902, str. CXX.

Bilanca za 1902. g. izgledala je ovako:

Aktiva:

Gotov novac	17 756,92 kr
Hipotekarne tražbine	7 029 325,89 kr
Lombardni predujmovi	28 313,00 kr
Tekući rač. poslov. prijatelja	133 454,40 kr
Plaćeni kuponi vučenih založnica	342,00 kr
Efekti:	
a) 4,5% vlastite založnice	136 402,90 kr
b) vrijed. papiri prometnih pretičaka	187 958,20 kr
c) tuđi u pologu	38 800,00 kr
Imovnik	7 605,37 kr
Transitorne stavke	8 411,81 kr
Sveukupno:	7 588 370,49 kr

Pasiva:

4,5% neizvučene založnice u prometu	7 038 000,00 kr
4,5% izvučene založnice u prometu	139 600,00 kr
Hipotekarne kamate	163 531,00 kr
Tekući računi:	
a) za razno	63 681,82 kr
b) hipotekarnih dužnika	8 370,38 kr
c) za pridržane iznose iz zajmova	62 505,12 kr
d) državnog erara	3 137,67 kr
Efekti u pologu	80 000,00 kr
Kuponi 4,5% založnica u prometu	3 987,00 kr
Dobitak	25 557,50 kr
Sveukupno:	7 588 370,49 kr

Od početka rada Zavoda pa do kraja 1902. g. bilo je isplaćeno 1149 zajmova, sa zajmovnim iznosom od 7 245 600 kruna, od toga — po vrstima hipoteke — 188 zajmova na kuće u iznosu od 2 697 000 kr, 639 zajmova na zemljište u iznosu od 1 288 200 kr i 322 zajma na mješovite hipoteke u iznosu od 3 260 400 kr.

Razdioba hipoteka po sudskim kotarevima predočena je u slijedećem iskazu:

Kotar:	Na kuće br. kruna		Na zemljište br. kruna		Na mješ. hipoteke br. kruna	
Benkovac	4	69 400	79	101 400	11	83 200
Biograd	—	—	13	8 600	4	12 000
Budva	4	9 400	1	4 400	3	15 200
Cavtat	2	4 400	1	2 000	1	3 400
Drniš	6	29 200	22	57 400	16	251 400
Dubrovnik	1	8 000	—	—	1	60 000
Herceg Novi	2	18 000	—	—	2	5 000
Imotski	2	5 400	21	22 000	8	73 800

Kotar:	Na kuće		Na zemljište		Na mješ. hipoteke	
	br.	kruna	br.	kruna	br.	kruna
Kistanje	1	8 400	13	17 000	3	12 200
Knin	2	3 400	35	41 400	12	88 000
Kotor	2	13 200	2	800	3	10 800
Makarska	3	21 600	5	8 600	7	23 800
Metković	—	—	—	—	4	34 800
Obrovac	2	19 000	11	21 400	5	75 000
Omiš	1	12 000	3	14 800	7	16 600
Orebić	1	2 000	1	1 800	3	27 600
Rab	—	—	2	30 000	—	—
Risan	2	7 600	—	—	4	16 400
Sinj	9	36 800	83	144 600	27	161 200
Skradin	1	800	56	62 000	12	131 600
Split	38	640 200	29	43 600	29	316 800
Stari Grad	3	23 200	6	15 800	5	122 400
Ston	—	—	2	7 200	—	—
Supetar	5	30 400	20	90 800	54	355 600
Šibenik	5	23 600	22	67 400	21	238 800
Trogir	4	9 800	8	175 400	22	246 600
Vis	—	—	—	—	8	277 200
Vrgorac	2	12 800	1	600	1	4 000
Vrlika	—	—	48	28 200	3	19 000
Zadar	86	1 688 400	155	321 000	46	578 000
Ukupno:	188	2 697 000	639	1 288 200	322	3 260 400

Sveukupna suma svih tih zajmova (do kraja 1902. g) iznosila je 7 245 600 kruna. Zajmovne sume, dodijeljene u 15 sudskih kotareva (Biograd, Budva, Cavtat, Dubrovnik, Herceg Novi, Kistanje, Kotor, Makarska, Metković, Omiš, Orebić, Rab, Risan, Ston, Vrgorac i Vrlika), bile su manje od 1% od sveukupne sume dodijeljenih zajmova. Neki sudski kotarevi imali su visoko učešće u sveukupnoj sumi dodijeljenih zajmova (Trogir 5,96%, Split 13,81%, a Zadar čak 35,71%).

Vrijednost hipoteka bila je dvostruko veća od iznosa dodijeljenih zajmova. Tako je npr. ukupna vrijednost založenih kuća iznosila 5 706 202 kr, ukupna vrijednost založenih zemljišta iznosila je 2 279 292 kr, a ukupna vrijednost mješovitih hipoteka iznosila je 6 582 000 kr.

Dodijeljeni zajmovi bili su dugoročni. Njihova se otplata kretala od najmanje 10 godina do najviše 37,5 godina. I kamate su bile različite. O tomu — za 1149 zajmova, dodijeljenih do kraja 1902. godine, svjedoče ovi podaci:

Kamatna stopa:	Trajanje amortizacije (u godinama):	Zajmovi		Iznos	
		broj:	u %:	kruna:	u %
5,5%	37,5	1114	96,95	6 481 800	89,46
6,0%	30,5	6	0,52	314 000	4,33
6,5%	26,0	15	1,30	178 400	2,46
7,0%	23,0	3	0,26	134 000	1,85
7,5%	20,5	1	0,09	2 200	0,03
8,0%	18,5	1	0,09	33 000	0,46
10,0%	13,5	5	0,43	22 200	0,31
10,5%	12,5	1	0,09	26 000	0,36
12,0%	10,5	5	0,09	40 000	0,55
12,5%	10,0	2	0,18	14 000	0,19

Najviše zajmova (po broju) bilo je s najnižim zajmovnim iznosima. Tako je npr. od navedenih zajmova bilo 513 ili 44,65% s iznosima od 200 do 1000 kr, sa ukupnom zajmovnom sumom od 265 600 kr. Bilo je pojedinačnih zajmova i s veoma velikim zajmovnim iznosima. Tako je od navedenih zajmova bilo 19 s iznosima od 40 200 do 60 000 kr, 5 s iznosima od 100 200 do 160 000 kr, a 1 je iznosio čak 218 000 kruna⁵⁹.

Namjene tih zajmova su bile različite. Oni su se trošili za gradnju, proširenje, preuređenje ili kupnju kuća, za kupnju zemljišta, za kupnju alata i strojeva, za vraćanje već ranijih zajmova (uzetih pod nepovoljnijim uvjetima od raznih privatnika), za školovanje djece, za troškove liječenja, za putne troškove (prigodom odlaska ponekog člana obitelji u iseljeništvo), za kupnju ili suučestvovanje u kupnji plovila male obalne plovidbe za ribarenje ili za razvoz, za kupnju zaprežne stoke i za druge potrebe.

Korisnici većih zajmova Zemljišno-veresijskog zavoda Kraljevine Dalmacije bili su iz gradova. Među korisnicima manjih zajmova, osobito zajmova u najnižim iznosima, bili su pretežno poljoprivrednici, koji su imali svoje kuće i zemljišne posjede. U Dalmaciji je, s obzirom na vlasništvo nad zemljištem, bilo nekoliko kategorija poljoprivrednog stanovništva. Prema podacima od 3. lipnja 1902, tada je u ovoj pokrajini bio 48 881 vlasnik zemlje bez zakupa, 4018 kmetova (zakupnika bez vlastite zemlje), 31 502 težaka (zakupca s vlastitom zemljom) i 54 zemljoposjednika, koji su posjedovali zemlju po nekom drugom temelju (izvan vlasničkog i zakupničkog odnosa)⁶⁰. Očito, neke se od tih kategorija seljaka nisu ni mogle koristiti hipotekarnim zajmovima.

Za sitnije novčane zajmove — do 200 kruna — seosko se siromašnije stanovništvo obraćalo seoskim blagajnama za štednju i zajmove. Tih malih novčanih zavoda bilo je sve više u Dalmaciji. Njihovo poslovanje nalazilo se pod nadzorom Zemaljskog odbora. Krajem 1903. g, bilo je 38 takvih blagajni pod nadzorom Zemaljskog odbora. Prema podacima za 35 tih seoskih blagajni, te su blagajne, u toj godini, imale ukupno 3399 članova. Primile su 1219 štednih uložaka i izdale 2153 zajma⁶¹. Godine 1906. pod nadzorom Zemaljskog odbora nalazila se 51 seoska blagajna, od kojih 43 s neograničenim jamstvom i 8 s ograničenim jamstvom⁶². Osnivane su dotada, i tada, i proizvodne zadruge u Dalmaciji — ribarske, pčelarske, uljarske i dr. Udruženim nastojanjima mogle su se lakše svladavati razne poteškoće. Godine 1907, bio je osnovan Zadrudni savez Dalmacije, sa sjedištem u Splitu. U tom je savezu 1909. bilo učlanjeno 148 zadruga. Neke su dalmatinske zadruge bile učlanjene u Zadrudnu zvezu u Ljubljani, a neke u Savez srpskih privrednih zadruga na Primorju, koji je imao sjedište u Dubrovniku⁶³.

Djelovanje Zemljišno-veresijskog zavoda Kraljevine Dalmacije bilo je uspješno. Za njegove založnice vladao je osjetan interes na novčarskom tržištu. Te su založnice, upisane u burzovnoj tečajnoj listi u Beču, bile veoma tražene, i Zavod je imao »na nje, skoro neprestano, za kojih 300 000 kruna predbrojaba«⁶⁴. Stalno je rastao i interes za zavodske zajmove, te je Ravna-

⁵⁹ Zaključni računi Zemljišno-veresijskog zavoda Kraljevine Dalmacije 31. prosinca 1902, Zadar, 1903, 3—25.

⁶⁰ D. Foretić, n. d. (7), 15.

⁶¹ BIDS, XXXIX i XL (6. X 1904 i 16. X — 21. XI 1905), Zadar, 1905, 561.

⁶² BIDS, XXXXI (11. IX — 7. X 1907), Zadar, 1907, str. CIV.

⁶³ F. Ivanišević, n. d., 445—446.

⁶⁴ V. bilj. 61, isto, 320.

teljstvo Zavoda imalo mnogo posla. U 1903. g. Ravnateljstvo je imalo 112 sjednica, na kojima je razmatralo 563 zajmovne molbe⁶⁵. U 1904. g, na 95 sjednica Ravnateljstva, bilo je riješeno 568 zajmovnih molbi. Bilo je dužnika, koji su i zanemarivali svoje dužničke obveze. Zbog toga je Zavod u 1904. g. bio primoran podnijeti 56 tužbi⁶⁶.

U radu Zavoda, stalno se nastojalo da on bude privredna, novčarska ustanova za cijelu Dalmaciju, koja će sa svim zajmotražiocima komunicirati poslovno, po poslovnim a ne političko-stranačkim kriterijima. Takvo djelatno usmjerenje Zavoda uvijek je isticala saborska zastupnička većina, a osobito u vrijeme afirmiranja politike novoga kursa. Zastupnik Pero Čingrija, koji je bio predsjednik Hrvatske stranke, uporne zagovarateljice politike novoga kursa, naglašavao je 1905. godine u Saboru da je Zemljišno-veresijski zavod Kraljevine Dalmacije »novčani zavod« i da, kao takav, on »nije ni Hrvat, ni Srbin, ni Talijan, nego jedna stvar koja je općinska, zemaljska«⁶⁷.

Godine 1907, Zavod je izdao novu količinu založnica u iznosu od 691 600 kruna. Od 591 200 kruna prodanih založnica, prodano je 291 000 kr u Dalmaciji, a 300 200 kr izvan Dalmacije — preko Filijale Austrijskog veresijskog zavoda za trgovinu i obrt u Trstu.⁶⁸ Dana 21. veljače 1908. bio je umirovljen ravnatelj Zavoda, August Endlicher. Kako odmah nije bio raspisan natječaj za novog ravnatelja, v.d. ravnatelja bio je otada zavodski tajnik, Wiliam Luković. Na natječaj za ravnatelja Zavoda, objavljen 11. svibnja 1909, javilo se 30 natjecatelja. U natječaju je stajalo da natjecatelji, u pogledu plaće, mogu istaći svoje uvjete. Od svih natjecatelja bio je — prema ocjeni Zemaljskog odbora — najprikladniji natjecatelj dr Franjo Žižka, rodom iz Trocnova, pravnik po struci, zaposlen kao koncipijent u Hipotekarnoj banci Kraljevine Češke u Pragu. On je zahtijevao da mu, ako bude izabran, osnovna godišnja plaća bude 8 400 kr, da dobije 1 600 kr u ime stanarine, da mu se prizna pravo na postepeno ostvarivanje 6 petogodišnjih doplata po 1 000 kr i da mu se plate troškovi preseljenja u Zadar.⁶⁹ Budući da je bio izabran, ispunjeni su mu i ti zahtjevi, koje je bio u svojoj molbi istakao. Za razliku od A. Endlichera, na čiji je rad bilo prigovorâ,⁷⁰ F. Žižka je bio sposobniji, uporniji i sa više smisla za organizaciju rada pa je takav bio odmah uočen i hvaljen.

Od početka rada Zavoda, pa do kraja 1911. g, bilo je isplaćeno 3 316 zajmova s ukupno 18 077 600 kr. Neki dužnici, poljoprivrednici, nisu na vrijeme, u 1911. g, mogli podmiriti svoje dužničke obveze zbog loše ljetine (te dužničke obveze obuhvaćale su u svakoj godini, dok traje dug, otplatu dvaju polugodišnjih anuiteta). U 1911, Zavod je primio veće iznose na štednju od dalmatinskih iseljenika iz Amerike i Australije. Kamata na te štedne uloge iznosila je u ovom zavodu 4%. Prodaja zavodskih založnica, od 1911. g. išla je nešto sporije i teže. S tim su se problemom suočavali i drugi tadašnji zavodi. Razlozi su bili poznati: »nestašica novca i nesređene političke prilike« i oni su ograničavali interes za kupnju vrijednosnih papira. Pa ipak, ovaj je zavod uspio da veći dio svojih založnica smjesti u »čvrste ruke«. Od ukup-

⁶⁵ Isto, 319.

⁶⁶ Isto, 884.

⁶⁷ Isto, 1477.

⁶⁸ BIDS, XXXXII (16. IX 1909 — 3. II 1910), I sv., 389.

⁶⁹ Isto, 679.

⁷⁰ BIDS, XXXXIII (3. X — 29. X 1910), Zadar, 1911, 53.

no 2 736 300 kr založnica, koliko ih je izdao i imao u zalihi 1911. godine, uspio je prodati 2 382 600 kruna.⁷¹

U prvih 13 godina svoga poslovanja (1898/99—1911) Zemljišno-veresijski zavod Kraljevine Dalmacije nije ograničavao broj hipotekarnih zajmova. Svi zajmovni zahtjevi, ako su bili popraćeni sigurnim zalogom, bili su povoljno riješeni. Uočene poteškoće u prodaji založnica u 1911. postale su već izrazito teže u 1912. godini. Zbog toga je ovaj zavod u 1912. g. prvi put bio prisiljen »da ograniči dozvoljavanje novih hipotekarnih zajmova, jer je počeo osjećati nestašicu novčanih sredstava za svoje hipotekarno poslovanje«. ⁷² Dvije trećine založnica ovoga zavoda — uz kamate od 4,5% — prodavane su izvan Dalmacije, a samo jedna trećina u Dalmaciji. Na tom novčanom tržištu izvan Dalmacije zavladavala je bila i sve nepodnošljivija konkurencija, jer su pojedini novčani zavodi snižavali »tečaj svojim emisijama«. ⁷³

Stanje se u 1913. godini dalje pogoršavalo. Balkanski ratovi i novi politički zapletaji zaoštravali su odnose tako da je prijetila opasnost od ratnog sukoba širokih razmjera. Neki su hipotekarni zavodi, u austrijskom dijelu Carvine, »obustavili sasvim, ili skoro sasvim, hipotekarno poslovanje«. ⁷⁴ Dalmatinski Zemljišno-veresijski zavod je nastavio radom, smanjivši samo broj dodijeljenih zajmova.

Do kraja 1913, Zavod je, računajući od njegova početka, dodijelio 3 764 zajma od ukupno 21 008 957 kr. O tim zajmovima govore pobliže slijedeći podaci⁷⁵:

<i>Vrst hipoteke:</i>	<i>Zajmovi</i>		<i>Iznos</i>	
	<i>broj:</i>	<i>%</i>	<i>kruna</i>	<i>%</i>
a) na kuće	657	17,47	8 952 600	42,64
b) na zemljište	2 110	56,08	3 952 875	18,83
c) mješovito	997	26,45	8 103 500	38,53

Vrijednost založenih nekretnina kretala se u slijedećim iznosima:⁷⁶

<i>Vrst hipoteke:</i>	<i>Svota zajmova:</i>	<i>Kruna:</i>	<i>%:</i>
kuće	8 952 600	19 552 123	45,79
zemljište	3 952 875	6 966 457	56,64
mješovito	8 103 500	15 767 420	51,40
<i>Ukupno</i>	21 008 975	42 286 000	

⁷¹ Zaključni računi Zemljišno-veresijskog zavoda Kraljevine Dalmacije 31. prosinca 1911, Zadar, 1912, 3—4.

⁷² Zaključni računi Zemljišno-veresijskog zavoda Kraljevine Dalmacije 31. prosinca 1912, Dubrovnik, 1913, 3.

⁷³ Isto, 4.

⁷⁴ Zaključni računi Zemljišno-veresijskog zavoda Kraljevine Dalmacije 31. prosinca 1913, Dubrovnik, 1914, 4.

⁷⁵ Isto, 27.

⁷⁶ Isto, 28.

O visini tih zajmova svjedoče ovi pokazatelji⁷⁷:

Visina zajmova (od—do):	Zajmovi		Iznos kruna:	%
	broj:	%		
200— 1 000	1 436	38,17	862 775	4,11
1 100— 2 000	750	19,93	1 095 600	5,21
2 100— 4 000	610	16,20	1 897 400	9,03
4 100— 8 000	394	10,47	2,523 400	12,02
8 100— 12 000	197	5,23	1 994 100	9,49
12 100— 20 000	181	4,80	2 898 500	13,79
20 100— 30 000	81	2,15	2 093 600	9,96
30 100— 40 000	30	0,80	1 172 600	5,58
40 100— 60 000	40	1,06	2 075 600	9,88
60 100— 80 000	19	0,50	1 390 000	6,62
80 100—100 000	12	0,32	1 148 800	5,47
100 100—160 000	12	0,32	1 413 600	6,73
16 100—260 000	2	0,05	443 000	2,11

Iskaz navedenih zajmova po sudskim kotarevima i vrsti hipoteka izgleda ovako⁷⁸:

Sudski kotar	Na kuće		Na zemlje		Na mješt. hipoteke	
	broj:	kruna:	broj:	kruna:	broj:	kruna:
Benkovac	4	31 400	196	212 300	35	253 400
Biograd	5	45 000	24	20 000	22	72 000
Budva	8	40 800	4	9 800	6	44 000
Cavtat	5	54 800	2	7 000	5	57 200
Drniš	15	91 300	66	92 600	47	443 400
Dubrovnik	5	208 000	—	—	9	300 000
Herceg Novi	21	305 400	4	6 700	13	150 100
Hvar	5	119 800	3	30 000	1	70 000
Imotski	9	120 600	52	129 800	21	188 300
Kistanje	1	7 000	120	133 600	13	136 700
Knin	18	141 200	202	344 200	38	217 200
Korčula	—	—	1	9 000	1	7 000
Kotor	22	206 300	16	34 800	24	285 900
Makarska	31	217 000	11	16 900	20	99 000
Metković	—	—	1	1 600	8	98 800
Obrovac	15	73 600	121	108 000	18	237 400
Omiš	7	183 600	7	22 900	23	107 800
Orebić	3	22 600	2	3 400	4	24 600
Pag	—	—	4	34 600	—	—
Perast	12	64 400	—	—	4	14 600
Rab	10	70 600	7	37 300	6	116 000
Sinj	20	67 200	189	353 300	47	312 600
Skradin	6	9 800	193	304 500	31	255 600
Split	147	2 615 800	54	226 200	92	920 900
Stari Grad	5	31 600	6	86 000	12	76 400
Ston	—	—	1	3 290	6	24 200
Supetar	6	26 600	27	136 800	92	642 700
Šibenik	44	374 700	76	185 800	124	917 900
Tijesno	4	8 500	142	157 675	73	215 600
Trogir	13	53 400	19	219 700	42	363 700
Vis	1	2 500	2	36 800	11	358 600
Vrgorac	1	10 000	3	7 400	7	45 800
Vrlika	2	5 500	216	300 700	27	156 800
Zadar	212	3 743 600	348	680 300	115	888 900

⁷⁷ Isto, 27.

⁷⁸ Isto, 29.

Prvi svjetski rat je stvorio pometnju u cjelokupnom životu. Imao je nepovoljan odraz i na rad novčanih zavoda. Zemljišno-veresijski zavod Kraljevine Dalmacije morao je »ograničiti svoje djelovanje, ali ga nije prekinuo«. ⁷⁹ Potrebno je, pritom, istaći da se ovaj zavod »nije poslužio moratorijem«. ⁷⁹ Radeći, dakle, i u ratnim uvjetima, Zavod je do kraja 1917, računajući od njegova početka, dodijelio 4 658 zajmova u ukupnom iznosu od 28 855 100 kruna. ⁸⁰

Iz podataka, koji slijede, vidi se promet i poslovni uspjeh Zemljišno-veresijskog zavoda Kraljevine Dalmacije, od 1. srpnja 1898. do 31. prosinca 1917. godine: ⁸¹

<i>Poslovna godina:</i>	<i>Hipot. broj:</i>	<i>zajmovi u krunama iznos:</i>	<i>Čisti dobitak:</i>	<i>Redovita pričuvna zaklada:</i>
1898/99.	364	2 348 200	4 584,76	4 584,76
1900.	308	2 156 000	27 392,48	32.140,14
1901.	257	1 328 600	11,484,22	45 562,28
1902.	231	1 481 000	25 557,50	74 002,08
1903.	185	1 059 400	30 955,89	108 184,33
1904.	186	691 400	8 645,92	121 110,58
1905.	160	619 600	1 330,20	127 417,16
1906.	182	694 600	5 606,69	136 931,73
1907.	167	691 600	11 620,27	151 504,67
1908.	257	901 600	17 230,71	172 698,08
1909.	221	1 495 400	29 000,96	195 042,43
1910.	362	2 118 400	17 622,75	209 399,67
1911.	431	2 691 800	30 050,91	228 174,71
1912.	502	2 919 200	15 300,75	235 430,50
1913.	224	1 785 900	8 955,51	243 260,86
1914.	336	2 221 200	9 097,37	258 926,48
1915.	95	536 900	14 500,36	279 022,45
1916.	99	1 176 700	18 643,67	295 685,57
1917.	91	1 937 600	28 953,51	325 949,95

Uz redovitu bila je od 1909. g. uvedena i posebna pričuvna zaklada. U toj su se zakladi nalazili slijedeći iznosi:

<i>Godina:</i>	<i>Kruna:</i>	<i>Godina:</i>	<i>Kruna:</i>
1909.	14 500,48	1914.	48 115,48
1910.	23 751,96	1915.	57 557,82
1911.	32 038,54	1916.	64 928,52
1912.	36 015,83	1917.	83 259,05
1913.	41 471,78		

Znatan broj zajmova — u vremenu od 1900. do 1917 — bio je u cijelosti otplaćen, što se vidi iz ovih pokazatelja: ⁸²

⁷⁹ Narodni list br. 17, Zadar, 1915, 1.

⁸⁰ Zaključni računi Zemljišno-veresijskog zavoda Kraljevine Dalmacije 31. prosinca 1917, Zadar, 1918, 25.

⁸¹ Isto, 27.

⁸² Isto, 30.

<i>Godina:</i>	<i>Broj otplaćenih zajmova:</i>	<i>Uk. iznos otpl. zajmova:</i>
1900.	2	3 400
1901.	7	33 400
1902.	2	31 400
1903.	4	6 200
1904.	6	90 200
1905.	6	10 400
1906.	14	239 200
1907.	21	222 600
1908.	23	118 800
1909.	31	139 800
1910.	44	145 400
1911.	58	316 200
1912.	57	295 525
1913.	48	121 200
1914.	43	239 900
1915.	107	428 500
1916.	240	1 142 400
1917.	565	3 630 900
Ukupno:	1 278	7 215 425

Taj veliki broj otplata u ratnim godinama, osobito u 1917, bio je posljedica inflacije. Dužnici su lakše dolazili do novca, koji je iz dana u dan gubio svoju vrijednost i htjeli su se što prije osloboditi svojih dužničkih obveza. Prijevremena otplata zajmova nastavljena je još više i u 1918. godini. Kako je rasla inflacija u vrijeme rata može se vidjeti i po cijeni vina, glavnog dalmatinskog proizvoda za tržište. Jedan hektolitar vina, u vremenu od 1908. do 1914, prodavao se za 30 do 50 kruna. U ratnim godinama, jedan hektolitar vina prodavao se 1915. g. od 75 do 120 kr, 1917. g. od 400 do 600 kr, a u listopadu 1918. g. od 1000 do 1300 kruna.⁸³

Nakon sloma habsburške monarhije, uslijedila je — na temelju Londonskog ugovora — talijanska okupacija dijela Dalmacije. Rad Zemljišno-veresijskog zavoda u okupiranom Zadru odvijao se u krajnje teškim uvjetima. Poslije Rapalskog ugovora, utanačenog 12. studenog 1920, kojim je Zadar pripao Italiji, Zavod više u tom gradu, kao pokrajinski zavod, nije mogao opstati. Trebalo je da napusti Zadar.

U 1921. g. bio je postignut dogovor između nadležnih organa Kraljevine Italije i Kraljevine SHS da se Zemljišno-veresijski zavod preseli iz Zadra u Split s tim da taj zavod garantira prava talijanskih državljana koji su bili posjednici založnica. Na temelju rješenja Ministarstva unutrašnjih poslova Kraljevina SHS od 29. rujna 1921. Zemljišno-veresijski zavod pokrajine Dalmacije, s daljnjim sjedištem u Splitu, nalazit će se pod nadzorom Pokrajinske vlade za Dalmaciju.

U 1919, 1920. i 1921. godini, mnogi su dužnici vratili svoje drugove Zavodu prije roka (i to u ukupnom iznosu od 9 500 000 kr).⁸⁴ Pokrajinska vlada za Dalmaciju pregledala je i odobrila završni račun Zavoda za 1922. g. Kad je ta vlada potom prestala djelovati, nadzor nad radom Zavoda — umjesto nje — imao je od 1923. g. veliki župan Splitske oblasti.

⁸³ S. Ožanić, n. d., 169.

⁸⁴ M. Glomazić, n. d., 131.

Pitanje provođenja Rapalskog ugovora, a u vezi s tim i pitanje uređenja raznih imovinskih prava i dužničkih obveza, bilo je utvrđeno Santamargeritskom konvencijom od 23. listopada 1922. Na osnovi te konvencije, vlade Kraljevine Italije i Kraljevine SHS imenovale su svoje delegate u Komisiju za sistematizaciju imovinskih interesa autonomnih bića Pokrajine Dalmacije. Delegati talijanske vlade u toj komisiji su bili: Eligio Smirich, dr Giovanni Lubin i Giovanni Jerkovich, a delegati jugoslavenske vlade; dr Stevan Metličić, dr Josip Cortelazzo-Jablanović i dr Milorad Medini. Prva je sjednica komisije bila održana 2. lipnja 1924. u Zadru, a bila su — uz navedene delegate, njene članove, prisutni: prefekt Pokrajine Zadra, general Corrado Tomajo i vicekonzul Kraljevine SHS, dr Milorad Petrović.⁸⁵ Komisija je imala zadatak da dogovorno utvrdi stavove o likvidaciji fondova (zaklada) bivše austrijske Kraljevine Dalmacije i da utanači međusobne obveze između dalmatinskog Zemljišno-veresijskog zavoda i talijanskih državljana. Dana 8. lipnja 1924, Komisija je javno zamolila talijanske državljane, društva i ustanove da dostave Zemljišno-veresijskom zavodu pokrajine Dalmacije u Splitu svoje dokaznice o založnicama tog zavoda.⁸⁶ Prava i jedne i druge strane morala su se poštivati. Za sve novčane obračune važio je ovaj kursni odnos: 100 austrijskih kruna vrijedilo je 40 talijanskih lira ili 25 jugoslavenskih dinara.

Ravnateljstvo Zemljišno-veresijskog zavoda Pokrajine Dalmacije u Splitu i veliki župan Splitske oblasti nastojali su da se taj zavod uklopi u okvir Državne hipotekarne banke u Beogradu — kao njezina filijala (ta je banka nastala na osnovi zakona od 30. ožujka 1922, kojim je zakonom Uprava fondova bivše Kraljevine Srbije pretvorena u Državnu hipotekarnu banku Kraljevine SHS). Ministarski savjet — uvažavajući obrazloženje i prijedlog Ministarstva trgovine i industrije — donio je 29. srpnja 1923. odluku, po kojoj Zemljišno-veresijski zavod Pokrajine Dalmacije treba da prestane samostalnim djelovanjem i postane filijala Državne hipotekarne banke Kraljevine SHS.⁸⁷

Da bi se provela ta odluka Ministarskog savjeta, Državna hipotekarna banka Kraljevine SHS osnovala je svoju komisiju, koja je utvrdila bilans Zemljišno-veresijskog zavoda Pokrajine Dalmacije. Taj bilans je — sa stanjem 15. kolovoza 1924 — izgledao ovako⁸⁸:

Aktiva:

Gotovina	53 359,10 din
Poslovni prijatelji	4 919 640,87 din
Hipotekarni zajmovi	2 981 008,08 din
Nenaplaćene kamate	308 081,19 din
Razni dužnici	24 661,46 din
Rezervni fond	307 005,38 din
Bankovni vrijednosni papiri	100 953,25 din
Unaprijed plaćeni kuponi	17 458,38 din
Namještaj	25 730,81 din
Razne osobe	1 668,10 din
Svega:	8 739 133,62 din

⁸⁵ Arhiv Milorada Medinija, Zavod za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku, AM-I/2.

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ M. Glomazić, n. d., 133.

⁸⁸ Isto, 133—134.

Pasiva:

Rezerva	482 637,14 din
Neplaćeni porez	12 239,38 din
Budžetske sume	8 314,00 din
Založnice u opticaju	3 071 750,00 din
Neisplaćene povučene založnice	1 067 750,00 din
Neisplaćeni kuponi	198 837,49 din
Novac od uloga	2 000 280,62 din
Razni depoziti (neraspoređene sume)	9 598,19 din
Pasivni tekući računi	1 887 727,80 din
Svega:	8 739 133,62 din

Usvojivši taj bilans, Upravni odbor Državne hipotekarne banke Kraljevine SHS je zaključio da se Zemljišno-veresijski zavod Pokrajine Dalmacije, počev od 16. kolovoza 1924, uključi u tu banku i da otada djeluje kao njezin »glavni filijal u Splitu«.⁸⁹

Tako je dalmatinski Zemljišno-veresijski zavod — nakon 26 godina samostalnog djelovanja (1898—1924) — prestao postojati kao samostalna pokrajinska hipotekarna ustanova. Bio je on, za svog postojanja, prva i jedina institucija te vrsti u Dalmaciji. Nastao iz potrebe da pridonese suzbijanju lihvarstva, koje je u Dalmaciji uzelo veliki razmah, Zavod je — uz ostale novčane institucije u Pokrajini: banke, štedionice i seoske blagajne — uspješno izvršio taj zadatak. On je, osobito u prvih 16 godina svoga djelovanja (do početka prvog svjetskog rata) razvio veoma plodnu djelatnost, skupljajući novčani kapital — na temelju prodanih založnica — i omogućujući ulaganje tog kapitala (dugoročnim zajmovima) u razne razvojne potrebe Dalmacije. Ta je njegova djelatnost bilo utoliko korisnija, što je oko dvije trećine tog novčanog kapitala bilo privučeno u Dalmaciju iz raznih središta izvan Dalmacije, pretežno iz Trsta i Beča. Svojom poslovnošću i značajem te poslovnosti, taj se dalmatinski hipotekarni zavod čvrsto utkao u gospodarsku povijest Dalmacije svog vremena.

⁸⁹ Isto, 134 — Državna hipotekarna banka Kraljevine SHS imala je svoju centralu u Beogradu i svoje glavne filijale u pojedinim središtima širom države. Prije ove filijale u Splitu, ona je imala svoje filijale u Novom Sadu, Skoplju, Cetinju i Nišu, a kasnije je osnovala takve svoje filijale i u Sarajevu, Zagrebu i Ljubljani.

STRUKTUR UND TÄTIGKEIT DES DALMATINISCHEN LANDSHYPOTEKENINSTITUTS (1898—1924)

Ivo Perić

Zusammenfassung

Die Geld- und Kreditknappheit in Dalmatien gestattete es nicht, daß diese Provinz einen lebhafteren wirtschaftlichen Aufschwung nahm. Der Geldmangel zwang viele Menschen aus dieser Region, bei verschiedenen privaten Geldverleihern auch unter sehr ungünstigen Bedingungen ein Darlehn aufzunehmen. So wurde die Wucherei damals in der Tat zu einem großen gesellschaftlichen Problem. Deshalb sah sich der dalmatinische Landtag veranlaßt, eine Hypothekenbank unter der offiziellen Bezeichnung »Zemljišno-veresijski zavod Kraljevine Dalmacije« (Landes-Hypothekeninstitut des Königreichs Dalmatien) zu gründen.

Dieses Geldinstitut begann mit seiner Wirkung am 1. Juli 1898 in Zadar, der Hauptstadt des sich unter österreichischer Herrschaft befindlichen Teil Dalmatiens. Es gewährte Kredite, und als Sicherheit dienten unbewegliche Güter (Häuser, Landbesitz). Das Institut verschaffte sich Kapital, indem es Pfandbriefe verkaufte, deren Käufern es 5% Zinsen im Jahr gewährte. Von jeder Emission der Pfandbriefe wurde je ein Drittel in Dalmatien selbst und die restlichen zwei Drittel außerhalb des Landes (überwiegend in Triest und Wien) verkauft. Das Hauptanliegen der Hypobank war nicht der Gewinn, sondern der Ausgleich zwischen den durch den Verkauf von Pfandbriefen und der Rückzahlung der Kredite einerseits und den Ausgaben für die Anleihen sowie denjenigen für die Geschäftsführung andererseits zu erzielen. Indem es Kapital akkumulierte (durch den Verkauf von Pfandbriefen) und diese Mittel in verschiedene Bauvorhaben in Dalmatien (durch Gewährung langfristiger Kredite) investierte, spielte dieses Institut eine sehr nützliche Rolle. In der Zeitspanne zwischen 1898—1917 gewährte es insgesamt 4.658 Kredite in der Höhe von 28,855.100 Kronen. Das kann als ziemlich großes Geschäftsvolumen angesehen werden.

Nach dem Zusammenbruch der Habsburger Monarchie und nachdem Italien Zadar besetzt hatte, das ihm später durch den Vertrag von Rapallo dann auch zugesprochen werden sollte (1920), siedelte das Landshypothekeninstitut des Königreichs Dalmatien von Zadar nach Split um, wo es seine Tätigkeit forsetzte. Am 16. August 1924 trat es in den Verband der »Državna hipotekarna banka Kraljevine SHS« (Staatshypothekenbank des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen) als deren Hauptfiliale für Dalmatien ein. Damit hat die dalmatinische Hypothekenanstalt nach 26-jähriger Tätigkeit (1898—1924) als selbständige Hypothekenanstalt einer Provinz zu bestehen aufgehört. In jener Zeit war das das erste und einzige Regionalinstitut dieser Art in Dalmatien.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 20

ZAGREB

1987.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 1.000 din

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

RADOVI 20

Za izdavača
dr. *Nikša Stančić*

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

ANTIĆ dr. LJUBOMIR, Centar za istraživanje migracija, Trnjanska bb, Zagreb

BERTOŠA SLAVEN, student Filozofski fakultet, Zagreb

BRANDT dr. MIROSLAV, ul. Socijalističke revolucije 73, Zagreb

BUDAK mr. NEVEN, Filozofski fakultet, Zagreb

IVELJIĆ ISKRA, Ilica 165, Zagreb

JANEKOVIĆ-RÖMER ZDENKA, Filozofski fakultet, Zagreb

JURIŠIĆ IVAN, Filozofski fakultet — Zavod za hrvatsku povijest, Krčka 1

LAUŠIĆ dr. ANTE, Centar za istraživanje migracija, Trnjanska bb, Zagreb

LOVRENOVIĆ mr. DUBRAVKO, Račkog 1, Filozofski fakultet, Sarajevo

MIJATOVIĆ ANĐELKO, P. Togliatija 12, Susedgrad, Zagreb

MIROŠEVIĆ mr. FRANKO, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SRH, Zagreb

OČAK dr. IVAN, Filozofski fakultet — Zavod za hrvatsku povijest, Krčka 1

PARNICA ROBERT, student Filozofski fakultet, Zagreb

PAVLIČEVIĆ dr. DRAGUTIN, Filozofski fakultet — Zavod za hrvatsku povijest,
Krčka 1, Zagreb

PERIĆ dr. IVO, Istraživački centar JAZU, Lapadska obala 6, Dubrovnik

ROKSANDIĆ mr. DRAGO, Filozofski fakultet, Istorijjski seminar, Čika Ljubina
18—20, Beograd

STRČIĆ dr. MIRJANA, Kumičićeva 42, Rijeka

STRČIĆ PETAR, Arhiv Hrvatske, Zagreb

STUBLIĆ ZLATKO, Vlaška 12, Zagreb

SZABO dr. AGNEZA, Muzej grada Zagreba, Zagreb